

РІРА

КВАЛІТУРА

diasporiana.org.ua

Ч. 2. РІК ІІ.

No. 2. VOL. II.

ВІННІПЕГ — 1975 — WINNIPEG

ВІРА І КУЛЬТУРА

Видає Богословсько-Наукове Товариство
ім. Митрополита Іларіона (Огієнка)

Редагує колегія:

Д-р Юрій Мулик-Луцик, прот. Степан Ярмусь,
протопресв. проф. Сергій Герус
Головний редактор: д-р Юрій Мулик-Луцик

Ціна примірника: 3 долари.

Адреса:

**St. Andrew's College, 475 Dysart Rd.,
Winnipeg, Man. R3T 2M7**

FAITH AND CULTURE

Published by

Theologico-Scientific Metropolitan Ilarion Society

Edited by Editorial Committee:

Dr. Y. Mulyk-Lutzyk, Very Rev. S. Yarmus, Very Rev. Prof. S. Gerus
Editor-in-Chief: Dr. Y. Mulyk-Lutzyk

A single copy: \$3.00.

**Address: St. Andrew's College, 475 Dysart Rd.,
Winnipeg, Man. R3T 2M7**

НОВЕ КУЛЬТУРНЕ ОГНИЩЕ, —

Наукове Православне Богословське Товариство*)

У культурному житті Канади сталася помітна подія, — заснувалося „Українське Наукове Православне Богословське Товариство в Канаді”. Глибоко віримо, що нове Богословське Наукове Товариство достойно увійде в наукову працю Канади, а все наше українське громадянство належно оцінить його. Оцінить і допоможе.

От уже третій рік працює переформована вища Богословська Школа в Вінніпегу, — Православна Духовна Академія. Рік за роком вона розвивається ширше та глибше, і згуртовує біля богословської праці кращі наші богословські сили. Теологічний Відділ при Колегії Св. Андрея існував від початку цієї Колегії, а тепер він зреформований на Православну Духовну Академію.

Через цей розріст Духовної Академії сама собою повстала konieczність заснувати Наукове Богословське Товариство. Виявилося, що в Канаді взагалі не мало осіб з доброю богословською освітою, як духовних, так і світських, але вони не об'єднані, — тепер усі вони мають змогу об'єднатися в Наукове Товариство, і кожен з них знайде терен, де прикласти своє знання.

Наукове Богословське Товариство, як каже його Статут, „має своєю ціллю допомагати студіюванню, плеканню й ширенню богословського православного знання серед українського народу в Канаді”. Це високо шляхетне й культурне завдання, яке з бігом часу належно виявить себе.

Перед Науковим Богословським Товариством широке поле праці: видання й поширення свого місячника

*) Ця стаття Митрополита Іларіона була опублікована в журналі „Віра й Культура”, ч. 4, 1954 р.

„Віра й Культура”, видання богословської літератури, переклад Богослужбових Книг, провадження різних курсів, напр. Курсів дяківських, диригентських, учительських і ін.

Дуже нам потрібні публічні виклади на православні богословські теми, бо такого знання серед нашого громадянства не багато. І Наукове Богословське Товариство задумує часто уряджувати такі прилюдні виклади не тільки в Вінніпегу, але й по всій Канаді. Лекторами будуть виступати Професори нашої Духовної Академії, члени Богословського Наукового Товариства, а також і видатніші члени Філій цього Товариства по всій Канаді.

Філії Богословського Наукового Товариства мають повстати по всій Канаді, а особливо по більших містах. І скрізь будуть відбуватися прилюдні виклади наукового характеру.

Богословського православного знання в нас скрізь мало, скрізь почувається справжній голод на нього. Нехай же Господь поблагословить нове Наукове Товариство, а ми всі любовно й дружно допомагаймо йому!

† Іларіон

Українське Наукове Православне Богословське Товариство в Канаді*)

Благословляю цей Статут, і благословляю „Українське Наукове Богословське Товариство”. 16-го січня 1954.

† Митрополит Іларіон.

1. Українське Наукове Православне Богословське Товариство в Канаді має своєю ціллю допомагати студіюванню, плеканню й ширенню богословського православного знання серед українського Народу в Канаді.

2. Крім цього, Богословське Товариство, силами всіх своїх членів, працює на розвиток і зміцнення УПЦ в Канаді та всіх її організацій і установ.

3. Членами Богословського Товариства можуть бути:

- а) Священики УПЦ в Канаді.
- б) Вірні УПЦ в Канаді.
- в) Священики й вірні УПЦ з-поза Канади.

4. Члени діляться на дійсних членів і членів прихильників. Дійсні члени — це всі Професори Православної Духовної Академії в Вінніпегу, а також ті, що мають богословську освіту, або працюють у богословських питаннях, а прихильники — всі інші.

Усіх нових членів Богословського Товариства приймає Президія його Централі.

5. Богословське Товариство має свій друкований періодичний орган „Віра й Культура”, а також випускає відповідні твори окремими книжками.

Редакційну Колегію богословського органу з трьох осіб обирають Загальні Збори на один рік.

*) Це перший статут Богословського Товариства, що його запроектував Блаженніший Митрополит Іларіон. Тут він поданий як документальний причинок до історії Богословсько-Наукового Товариства ім. Митрополита Іларіона.

6. Богословське Товариство працює з благословення Митрополита УПЦ всієї Канади, який також благословляє на працю Президію його й Президії Філій.

7. Богословське Товариство має свій осідок при Православній Духовній Академії Колегії Св. Андрія в Вінніпегу, а по інших містах можуть бути філії його.

8. Філії Богословського Товариства творяться там, де їх можна утворити. Вони працюють так само за благословенням Митрополита УПЦ в Канаді, і що три місяці повідомляють Президію централі в Вінніпегу про свою діяльність.

9. Богословське Товариство збирається в міру потреби:

а) для вислухання якого богословського реферату, при чому ці реферати можуть друкуватися в органі Богословського Товариства, або

б) для вирішення справ біжучого життя чи організацій Товариства.

Зачитаний реферат Філії присилається до централі, й може бути видрукований в органі Товариства.

10. На чолі Богословського Товариства стоїть його Президія, яка вибирається з Професорів Духовної Академії в Вінніпегу, і складається з таких осіб:

1. Голова Богословського Товариства,

2. Його заступник,

3. Секретар, він же й Скарбник.

11. Президія Філії Богословського Товариства складається з Голови та Секретаря.

12. Президія Богословського Товариства провадить усю біжучу працю його.

13. Річні збори Богословського Товариства обирають на один рік Президію та намічають план праці його.

14. Митрополит УПЦ в Канаді є повсякчасним почесним головою Богословського Товариства, якщо він не є Головою дійсним.

15. Кожний член Богословського Товариства вносить один доляр річної вкладки до централі Товариства, які йдуть на Видавничий Фонд його та на організаційні витрати.

16. Кожен член Богословського Товариства набуває всі видання його, а також працює на поширення їх.

17. Кожен член Богословського Товариства дбає про приєднання до нього нових членів.

18. Усі члени Богословського Товариства можуть носити відповідного значка його.

19. Коли який член Богословського Товариства буде шкодити йому, або утруднювати його діяльність, то Президія Богословського Товариства може звільнити його з членства.

20. Богословське Товариство організує свою бібліотеку, і книжки з неї випозичає своїм членам.

21. У разі закриття Богословського Товариства все його рухоме й нерухоме майно передається Українській Греко-Православній Церкві в Канаді, а саме — на його Православну Духовну Академію при Колегії Св. Андрея в Вінніпегу.

Прот. С. Ярмусь

ПРОБЛЕМА ДЕФІНІЦІЇ ОСНОВНОЇ СУТНОСТІ ПРАВОСЛАВІЯ*)

Загальне поняття про Православ'є

„Православ'є” — це термін всеобіймаючий. Коли він нам вчувається, то перед нашими душевними очима стає певна духовна система — система повна, в якій водно злучуються Небо і Земля — світ видимий і невидимий. Термін „Православ'є” спрямовує нашу душевну візію в сфери й атмосферу релігії, де віруючий індивід єднається з усім віруючим православним людством, з усім Небесним світом, і з Самим Господом Богом. Це єднання блаженне, єднання для повного духовного життя, єднання універсальне.

Коли ж дивитися тільки горизонтально і приглянутися до Православ'я систематичного, земного, то тут перш за все ми бачимо людину віри, що віроісповідно єднається з іншими собі подібними людьми, бачимо її спільнотно-церковне життя. Це є життя в Вірі, в Богослуженнях, у Таїнствах. Тут — сфера Віри, сфера добра і правди в змаганнях з неправдою й гріховним світом; тут безнастанний рух, неустанна євангелізаційна місія, віронавчання і взагалі християнізація світу.

Усе це взявши разом — це царина Православ'я на землі, це всеобіймаюча структура церковного життя, це Православ'є горизонтальне, звідки людині нашого світу раз-у-раз дається заклик „до Неба підносити серця”.

Це світ не тільки можливий, а для всіх віруючих людей відомий, реальний і доступний, — якщо в людей дух живий і віра жива.

*) Ця стаття — це текст вступної лекції, якою прот. С. Ярмусь започаткував свої виклади порівняльного богослов'я — в Колегії Св. Андрея в 1971/72 академічному році.

Ось так коротенько можна схарактеризувати Православ'є в його горизонтальному аспекті — в світі людей. Вся ж повня Православ'я універсального фізичним очам ані раціональним калькуляціям недоступна. Ніяким фізичним чи математичним окресленням воно не піддається, а тільки може бути сприйняте і справді сприймається спокійним православним віруванням. Повня Православ'я універсального дефініюється нам Божественним Об'явленням і Традицією Православної Церкви, а віра й релігійний досвід людей засвідчує, що все це — правдиве. Бо віра і є якраз та сила, яка переконує нас у цьому, що нас ублагороднює й ушаслиблює, але чого ми не бачимо (Рим. 8:24-25).

Дефініція православного віронавчання

Православним віронавчанням визнається офіційна церковна наука про Бога, про Його відношення до світу і до людини, наука про Церкву та про християнські обов'язки перед Богом і перед людьми, а навіть перед світом. Бог заповів людині володіти усім світом (Буття 1:28).

Офіційне православне віронавчання ґрунтується на Божественному Об'явленні, на науці Самого Господа Ісуса Христа. Та наука подана в Священних Книгах Старого і Нового Заповітів; зокрема християнська наука подана в Євангеліях та Апостольських Посланнях. Вона обов'язує всіх православних вірних. Спеціальну інтерпретацію та вияснення цієї науки подавали Вселенські Собори та Отці й Учителі Церкви.

Крім цієї офіційної церковної науки, в Православній Церкві допускається також наука особиста, коли богослови висловлюють свої погляди в тих справах, що не вияснені Православною Церквою догматично. Принцип, що допускає таке вільнодумство в Православній Церкві називають принципом теологумени. Але погляди висловлені на основі цього принципу нікого не обов'язують і до офіційної церковної науки не належать.

Православне розуміння Церкви і її членства

Православне поняття про Церкву відмінне від усіх інших еклезіологій. Згідно з наукою Православ'я, Церква Христова — то спільнота віруючих у Христа людей, людей з'єднаних православним віроісповіданням, охрещених в Ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Всі віруючі по-православному люди живуть життям християнсько-церковним.

Все це основане на Слові Господа нашого Ісуса Христа і по сьогоднішній день оживляється Духом Божим.

Церква Христова поширена на весь світ проповіддю Апостолів і їхніх ранніх і теперішніх законних перемників — Священством. Зовнішня структура Церкви була остаточно оформлена Вселенськими Соборами. Невидимо, в проводі Церкви стоїть її Основоположник Сам Господь Ісус Христос. Він постійно оживляє Церкву Духом Святим і так веде до життя вічного. Видимо, Церква Христова зберігається і поширюється за посередництвом проповіді, таїнстводійства та керівництва церковної Ієрархії. Всю цю місію церковбудівництва безнастанно оживляє Благодать Святого Духа.

Щодо членства в Церкві Христовій, то повними членами Церкви є ті, що охрещені й живуть **щоденно**-християнським життям. Далі, повними членами Церкви Христової є ті, що крім щоденно-християнського життя живуть також повним життям церковним, тобто — життям церковних Богослужень і конче життям у Святих Таїнствах.

Ось таку, приблизно, дефініцію Церкви і її членства треба мати на увазі й наголошувати її не тільки із спонук ідеального навітлення життя православного християнина, але й з любови до правди Православ'я, — з самої кінечности життя. Бо правдива Церква є там, де люди повно живуть чи й тільки пробують жити життям християнсько-церковним.

Церква Христова — Свята, і вона основана Ісусом Христом на те, щоб і віруючі могли жити й освячуватися в ній безнастанно.

У всесвітньому християнстві є інші поняття про Церкву й інша віронаука, тому навчання своєї Церкви треба вивчати й засвоювати глибоко. Для того треба ознайомитися із слідуючими точками науки про Православну Церкву:

1. Православіє придержується науки, що Церква Христова на землі — це Церква Бога Живого, стовп і твердиня Правди (І Тим. 3:15). Така Церква — то не звичайна інституція, не організація. Згідно з наукою Православія, Церква Христова — то нове життя, життя віруючих у Бога людей, життя в Самому Ісусі Христі. Це життя пульсує під безнастанним діянням на нього Благодаті Святого Духа. Така Церква — то справді містичне, а це само собою розуміється — універсальне і вічне Тіло Христове. В звичайному понятті про Церкву часто мається на увазі тільки Церкву в її юрисдикційному сенсі, Церкву національну, що не раз становить тільки дочасну й фрагментарну організаційну структуру й існує специфічно для потреб даного народу, краю чи землі. Це звужене поняття про Церкву, яке, в крайніх випадках, може доводити до позбавлення даної Церкви-юрисдикції елементу містичного та її природньої універсальности. Отже між Церквою в сенсі містичного Тіла Христового і між Церквою в її юрисдикційному обмеженні треба вміти робити різницю, бо Церква універсальне містичне Тіло Христове, і Церква як окрема юрисдикція — це не тотожні поняття.

Наука Православної Церкви

2. Православіє ісповідує віру в Триєдиного Бога: Отця, і Сина, і Святого Духа. Тому православне поняття про Бога — тринітарне. Далі, православну віру в Бога можна характеризувати новим поняттям, а саме, що вона екзистенціальна. Бо православна віра мусить бути жива, а не тільки віра в сенсі вірення. Православіє — це процес, це живе пов'язання віри з процесом життя. Це тому в Православії так глибоко цінується й підкреслюється необхідність Божественного пробування в людях, а людського —

в Бозі. Це згідно із Заповітом Христа: „Пробуйте в Мені, а Я у вас;” (Ів. 15;4). Пробування в Бозі повинне бути індивідуальне, а також всецерковне.

3. Основним авторитетом для означення сфери вірувань у Православ'ї є Святе Письмо, що по суті становить записану Традицію. Другим таким же авторитетом є Священна Традиція (Передання), що не є записана, а якої Церкву навчає Сам Дух Божий, що перебуває в ній безнастанно. Ця Традиція — це історичне продовження досвіду Християнської П'ятидесятниці. Цю Традицію Церква пояснює устами Отців та Учителів церковних, а зокрема устами Вселенських Соборів. Не раз результатом цього пояснення стають догматичні істини. Так, наприклад, постав Православний Символ Віри, що був сформульований Першим і Другим Вселенськими Соборами. Церковна Традиція — сама сутність церковної живучості, пульсування життя Церкви діянням у ній Духа Божого, — то Традиція в повному розумінні цього слова; але це не те саме, що переймання церковних обрядів, звичаїв тощо.

Устрій Православної Церкви

4. Устрій Православної Церкви — ієрархічно-єпископальний, тому в ньому є виразний ієрархічний поділ народу Божого: єпископи, священники, диякони і віруюче суспільство. Проте устроевий ієрархічний поділ не наголошує поділу щодо власті в Церкві, а радніш окреслює церковні функції. Цей поділ визначає тільки обов'язки в Церкві і різну відповідальність. І так, наприклад, у Православній Церкві навіть віруючий народ не позбавляється властивостей священства, як про це навчає Апостол Петро (І Петра 2:9-10). Священство в Православній Церкві — це особливе знаряддя Ісуса Христа для розбудовування Його Тіла (Церкви) — „доморядники Божих таємниць” (І Кор. 4:1). Єпископи в Православній Церкві — це не так володарі, як опікуни й батьки церковної родини. А священна ієрархія з мирянами разом — то живий і повний організм Христової Церкви на землі.

5. Православ'є ісповідує Одну Вселенську Церкву. Це одна церковна родина, одне Вселенське Тіло Христове. Цю Церкву становлять Національні Православні Церкви. Їх всіх в Одну Неподільну Церкву єднає братній союз, одна Віра, одна Любов й ісповідання універсального Православ'я. Ця видима характеристика Православної Церкви тісно пов'язується з поняттями її ієрархічно-родинного устрою, в якому головний натиск ставиться на одність братерства й любови. Крім того, Одна й Правдива Церква — це Церква, що оживляється Благодаттю Святого Духа, і через те в Ній якого-будь поділу припускати не можна.

6. Найвищим авторитетом у Православній Церкві, згідно з наукою Православ'я, є Вселенський Собор. А Вселенським Собором вважається той Собор, який збирається, скликається і працює згідно з вимогами Православного Церковного Права. Однодушний голос такого Собору вважається голосом Духа Божого, що діє і перебуває в Церкві безнастанно. Проте, незважаючи на те, голос Вселенського Собору остаточним не буває. Бог промовляє до світу устами всієї Православної Церкви, бо Дух Божий пробуває в усіх її членах. Тому-то, коли в даній справі голос всієї Церкви однодушний — тоді цей голос і непомильний. Через те всі постанови Вселенського Собору мусять мати апробату — рецепцію усього Православ'я. Такий голос — то голос найвищого авторитету в Церкві. Дух бо Божий діє не тільки у членах Собору, а в усьому Тілі Народу Божого з єпископами, священиками, дияконами й мирянами включно. Коли ж у даній справі всецерковної однодушності немає, тоді про голос більшості не можна казати, що так говорить Православна Церква.

Богослов'є і богословствування

7. З поняттям про найвищий авторитет у Православній Церкві пов'язується також доктринарна сфера. Вище було відмічено, що в Православній Церкві сфера доктрини поділяється на офіційну, тобто — догматичну, і неофіційну. Це значить, що між **богослов'єм** Православної

Церкви і богословствуванням є різниця. Богословіє займається догматичною доктриною Православної Церкви, а до богословствування може входити й вільнодумство, що ґрунтується на принципі теологумени. Доктрина, тобто догматично визначена істина ніяким змінам не підлягає. Сюди входять усі норми Православної Віри. У сферу богословствування допускається особисті міркування, але особисті опінії всецерковного авторитету не мають. Проте особисті богословські опінії повинні придержуватися меж Православної Традиції. Бувають випадки, що особисті опінії Церква визнає правдивими і тоді вони входять у загальну Науку Церкви.

Доктрина окреслює і береже норми православного вірування. Символ Православної Віри — це зразок догматичної науки Православ'я, і поза те православна доктрина далеко не йде. Вона ґрунтується на Божественному Об'явленні, а на чисті філософські міркування православна доктрина звертає менше уваги. Крім того, все те, що не відноситься до основ Віри, ані до справи спасіння, — того Православна Церква не дефініює. Це поза цими межами допускається вільне богословствування на основі принципу теологумени.

Справа основних принципів Православ'я

Християнські богослови — православні і неправославні — не раз ставлять питання і пробують знайти відповідь, що саме становить основні принципи, або центральну ідею, що характеризувала б Православну Церкву найкраще. Тут ідеться про саму сутність Православ'я, — про те, що в суттєвих речах відрізняє Православ'я від решти християнського світу. В цій справі однодушності навіть між православними богословами немає.

Підходячи до цього питання формально, богослови дуже часто придержуються такого поверховного погляду, що основною рисою Православ'я в системі загального християнства є те, що воно займає середнє місце між Католицизмом і Протестантизмом і тому воно ніби стано-

вить своєрідний баянс між ними. І так, наприклад, коли в католицтві головну вагу ставиться на елемент людський (папізм, авторитет духовенства), а в протестантизмі на елемент Божественний (Біблія), — то Православ'є мало б займати серед них середню лінію.

Це один, поверховно-узагальнюючий погляд. Інші богослови вважають, що основним принципом Православ'я є православна концепція свободи й авторитету в Церкві.

Тут також православному поняттю надається сили баянсу між концепціями католицькою і протестантською, але православне розуміння свободи й авторитету суттєвого принципу Православ'я не навітлює. Правда, тут підкреслюється правдивий дух Православ'я щодо свободи й авторитету, але ця концепція самої природи Православ'я не окреслює.

У цій справі віднотовується специфічний погляд слов'янських православних богословів. Згідно з цим поглядом, основним принципом Православ'я є його всеобіймаюча повнота, як про це сказано раніше в нашому окресленні поняття про Православ'є.

Панагіотіс Братсіотіс — Грецький православний богослов (наш сучасник) пробував відповісти на це питання також, і в результаті своїх студій подає кілька характеристичних принципів Православної Церкви, що сукупно становлять систему Православ'я. Це його особисте мислення, але над ним варто застановитися й обговорити його. Почнемо з головнішого:

1. Святе Передання (Традиція). Жодне з християнських віроісповідань не спочає на Святе Передання так, як Церква Православна. Можна сказати, що Православна Церква і є Церквою Св. Передання, і саме це належить до основного принципу Православ'я. Дефініція і розуміння Св. Передання (Традиції, як було сказано вище), як безнастанного життя Церкви — її животворче пульсування діяннм у Ній Духа Божого, — само собою показує, чому Православна Церква так дорожить Святим Переданням і старається невідмінно пробувати в ньому, тобто — фактично продовжувати його!

Святе Передання — це не тільки перейнята від Апостолів Віра й Наука. Ні, не тільки те. Святе Передання — це духовна струя нового життя, що вперше було запущено в день Християнської П'ятидесятниці в спільноті Апостолів, а від них проповіддю Віри було передане в серця віруючих людей, що почали Нову Історію людства. Це вже та Історія і те Життя, яким не буде кінця. І навіть сьогоднішня віруюча людина живе в цій струї Віри, Науки й Життя. Ця струя переливається з покоління в покоління, і це є наше Святе Передання — Свята Традиція. Інакше сказавши, Св. Передання — це вічно діюча в людях енергія Всесвятого Духа. Ті, які кажуть, що Православна Церква, придержуючись Св. Передання, стала своєрідною закаменилою мумією, — не значить, що говорять, бо не знають того, що під Переданням-Традицією розуміє Православна Церква. Пробування в Св. Переданні — це сутність православного життя, життя в Дусі Божому, що береже православних вірних від зайвого новаторства, від помилок, а то й самої ересі. Бо Передання — то динамічність Православ'я і через те Православ'я не застоюється, а в своїй внутрішній силі пульсує, зростає, причому людину нашого часу кормить і підсилює досвідом минулих віків. Це той Священний Екзистенціалізм, про який на Заході починають говорити щойно сьогодні і проносять його у феномені, названім харизматизмом.

Свята Євангелія — це передання від Ісуса Христа через Його Апостолів; наша Віра й досвід церковного життя — впливають з життя Апостольської Громади; православне Священство — невідмінно Апостольського походження (т. зв. Апостольського Переємства) і будь-яке схиблення від нього невідмінно вивело б поза сфери Православ'я, бо так затрачується зв'язок з основами. В Святому Переданні ці основи живі по сьогоднішній день. Основи Православ'я — це Сам Господь Ісус Христос, Його Наука бережена в Православній Церкві, сама Ним основана Церква й поручена їй Наука, а далі — ще раз підкреслюємо — саме традиційно-церковне життя.

Таким поняттям про Святе Передання Православ'є зовсім відрізняється від усіх інших християн, і якщо б не було інших специфічно православних релігійних понять, то можна було б стати на Святому Переданні сказати, що Традиція, є єдиною основною ознакою Православ'я. Але є ще й інші дуже важливі особливості Православ'я.

2. Боговтілення й обоження людини. Другою специфічною рисою Православ'я є його відношення до факту Боговтілення — прийняття на Себе людської природи Божественним Логосом, Господом Ісусом Христом, і основана на тому факті православна доктрина про обоження людини.

Православна Церква ісповідує Ісуса Христа Богом, і як ніхто інший у християнському світі навчає, що втілення Сина Божого має космічне значення, тобто — що через Боговтілення оновлюється не тільки природа людська, але й усе матеріальне творіння Боже.

Згідно з наукою Православ'я, Боговтілення не тільки відкриває людині шлях до спасіння, але й дає їй змогу обожити свою природу. Православ'є здавна навчає, що Бог Слово стався таким як ми, щоб нас перетворити в таких, Яким Він є. Це була улюблена наука Св. Афанасія Олександрійського, який навчав, що Бог Слово стався людиною, щоб ми могли стати богами. Цю науку про обоження людини, по-грецькому „теозіс”, відстоювали такі вселенські учителі як Св. Григорій Богослов, Св. Григорій Ниський, Св. Іван Дамаскин і святитель 14-го століття Св. Григорій Палама. Їхню науку прийняла вся Православна Церква.

Наука про обоження людини може виглядати дивною, але нічого дивного тут не повинно бути. На можливість обоження людини вказується в Святому Письмі (2 Петра 1:4); до обоження скероване все наше духовне тяготіння, до обоження веде нас Св. Євхаристія і вся наука про Євхаристію говорить про те. А Апостол Петро дослівно каже, що „нам даровані цінні та великі обітниці, щоб ними ми стали учасниками Божої Істоти, утікаючи від пожадливого світу тління” (2 Петра 1:4).

Обоження людини відоме тільки в доктрині Православної Церкви, а західні християни щойно за нашого часу почали звертати на нього увагу і позитивно оцінюють його. А наука про обоження ґрунтується, як бачимо, на Св. Письмі і на православному розумінні Боговтілення. І, очевидно, без тісного пов'язання з Боговтіленням наука про обоження людини була б немислима і недопустима.

3. Крім вищезгаданих двох принципів, що дуже різко відрізняють Православ'є від решти християнського світу, є ще й інші, — з-поміж яких треба виділити **есхатологічний настрій Православ'я** і пов'язаний з цим настроєм **православний містицизм**, а втім **ролю Ікони** в містичній сфері Православ'я. Ікона в Православ'ї — це ніщо інше як фокус проєкції і вникнення земної людини в інший світ; це вікно в простори Царства Духа, Царства Небесного; це фокус єднання земного з небесним. Поза-православний християнський світ того не знає. Далі, такі характеристичні риси Православ'я, як богослужбовий ритуалізм, роля мирян у Церкві та відмежування Церкви від політики, хоч також важливі, — в даній дискусії можна оминати. Але есхатологічний настрій — дуже важливий елемент Православ'я.

Православ'я досі, і то дуже виразно, зберігає есхатологічний настрій, що був дуже сильний, а то й вирішальний у житті первісних християн. Він ґрунтується на догматичному очікуванні Другого приходу Ісуса Христа як про це говориться у Символі Віри.

Північна Відправа Православної Церкви сильно сприяє виробленню есхатологічного настрою у вірних. А крім того Євхаристія і євхаристійний досвід — це ніщо інше, як передчування того, що має прийти, і в Св. Євхаристії воно дуже реальне і сильне.

Далі, весь богослужбовий містицизм, трансцендентна проєкція православної іконографії — все це сильно сприяє розбуджуванню й розвиванню в душі людини есхато-

логічного настрою, чого позаправославне християнство не дає.

Так можна говорити про основні принципи Православ'я. Проте, коли б пробувати виділити найсильніший з-поміж них, то, на думку автора цієї статті, православне поняття про Традицію (Св. Передання), як це виявлено вище, — треба поставити на перше місце.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

Митрополит Іларіон, *Православна Віра — Послання Східних Патріархів*, Вінніпег, 1957.

Митрополит Іларіон, *Обожнення людини*, Вінніпег.

A. J. Philippou — editor, *The Orthodox Ethos — Essays* vol. I, 1964.

S. Bulgakov, *The Orthodox Church*, London 1935.

V. Lossky, *The Vision of God*, London 1963.

V. Lossky, *The Mystical Theology of the Eastern Church*, London, 1957.

A Monk of the Eastern Church, *Orthodox Spirituality*, London 1968.

A. Chomiakov, *The Church is One*.

J. Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, London 1964.

L. Uspensky and V. Lossky, *The Meaning of Icons*, Olten 1952.

John Cogley, *Religion in a Secular Age*, "Eastern Orthodoxy", A Mentor Book, New York, 1969.

РОЗУМІННЯ БІБЛІЇ

„Усе Писання Богом надхнене, і корисне до навчання, до докору, до направи, до виховання в праведності, щоб Божа людина була досконала, до всякого доброго діла готова” (2 Тим. 3. 16-17).

„І Він (Христос) нас зробив бути здатними служителлями Нового Заповіту, не букви, а духа, — бо буква вбиває, а дух оживляє” (2 Кор. 3.6).

1) ВСТУП

Наукове дослідження матеріальних об'єктів і матеріальних явищ приводить до висновку, що **все** в матеріальному світі, говорячи сучасною мовою, запрограмоване. Запрограмоване на певний спрямований розвиток. Це ми бачимо у всьому світі, а особливо ясно — в живому (досліджуючи клітини і взагалі життя).

Ми бачимо всюди нерівність і боротьбу. Вони є основою прогресу, а тому потрібні. Вони також запрограмовані. (Докладніше про це є в статтях автора у „Віснику”, Вінніпег, „Нерівність і боротьба в світі”. 1970, чч. 7, 8, 9 та „Проблема свободи”. 1970, чч. 18, 19, 20, 21, 22).

Матерія не просто існує, не просто рухається, а **спрямовано розвивається**. Це ж фактично визнає й матеріалізм, бо навчає, що матерія **розвивається** від простого до складного, від нижчого до вищого. Значить є спрямування, є ціль — досягти найскладнішого, найвищого стану.

Матеріялісти кажуть, що матерія сама в собі сліпа, нерозумна і не становить ніяких цілей (Антирелігійні журнали: „Наука и религия”, Москва. 1968, ч. 3, ст. 10; „Людина і світ”, Київ, 1970, ч. 5, ст. 21).

Відкіля ж запрограмування, спрямований розвиток?

Запрограмувати, спрямовувати, визначати ціль може тільки розум.

Значить матерія збудована і розвивається за планами Розуму.

Так ми приходимо до віри в існування Вищого Розуму — Бога.

Виключене, щоб Вищий Розум створив щось так собі, і покинув його, бо нерозумна дія неможлива для **Вищого Розуму**. Повинен бути зв'язок Бога з матеріальним світом. Цей зв'язок є і відбувається в різних формах, а особливо через природні закони, що створені Богом для виконання Його волі в матеріальному світі.

Людина має матеріальне тіло і нематеріальну душу. Природні закони діють тільки в матеріальному світі. Для нематеріальної ж душі потрібний інший зв'язок з Богом. І цей зв'язок з Богом є. Він відбувається також в різних формах. А особливо сильно він виявився в прийнятті Самим Богом людського тіла (Ісус Христос). Людський обмежений розум не в силі збагнути втілення Бога. Ми приймаємо це вірою. І ця наша віра не є безгрунтова. Дамо коротеньке пояснення:

Син Божий („Слово” — Ів. 1. 1-3), передвічно народжений від Бога Отця, вічно перебуває з Отцем і в Отці, є з Ним одне (Ів. 10. 30), і разом з цим в **часі** приймає тіло людини, залишаючись в Отці.

Чи можливе це?

Так, можливе. Наведемо приклад навіть з нашого життя: У нас в умі родилося слово. Ми його промовили. Це слово почуло, сприйняло багато людей і разом з цим воно залишилося в нашому умі.

Тут же, до речі, скажемо, що ось Св. Літургія правиться в той же самий час у багатьох, багатьох церквах, і всюди хліб і вино перетворюється в Тіло і Кров Христа. Чи значить це, що Христос має багато тіл? Зовсім, ні. Наведений приклад про „слово” роз'яснює це.

Бог — Всемогутній, Творець усього. Невже **Всемогутній** не може прийняти тіла людини?

Треба глибше вдуматися у все це і тоді зникає сумнів в можливості втілення Бога.

Людина обдарована Богом свободою волі. Маючи свободу, людина може робити так добро, як і зло. Бог не

відбирає свободи від людини, не примушує її. Він кличе. Людина повинна свідомо, вільно йти до призначеної їй мети. А ця мета — бути досконалим як Бог (Матв. 5. 48).

Чи запрограмоване життя кожної людини?

Так, людина, як і **все творіння** Боже, без сумніву, запрограмована. Але запрограмування людини носить інший характер; це, так би мовити, запрограмування вищого порядку, бож'ю людині дана свобода волі. Бог, як Всезнаючий, ще до створення світу знав, як людина буде використовувати свою свободу, і Він, як Всемогутній, ще тоді сплянував (запрограмував) чим і як допомагати чи карати людину.

Кінцева ж мета всього створеного Богом — абсолютна гармонія, коли все упокориться Богові, і Бог буде у всьому все (І Кор. 15. 28).

Людина, яка може збочувати з правдивого шляху, потребує Божої допомоги, потребує вказівок, як жити. Бог допомагає, Бог дав вказівки. Ці вказівки містяться в Біблії.

Деякі люди не хочуть визнати Біблію за богонадхнену Книгу. Вони кажуть, що досліджуючи Біблію, виявили в ній неправильне, суперечливе, абсурдне. Вони говорять, що Біблія — звичайний людський твір.

Тут повстає два питання: 1) Чи можна досліджувати Біблію? 2) Чи правильні твердження критиків Біблії?

На перше питання відповідь така:

Так, Біблію досліджувати можна. Христос говорить: „Дослідіть Писання... (Ів. 5. 39). В Діях Св. Апостолів написано: „Ці були шляхетніші за солунян, — і слово прийняли з повним запалом, і Писання досліджували день-у-день, чи так воно є”. (Дії Св. Ап. 17.11). Св. Ап. Павло пише: „Щоб ваша любов примножалася ще більше та більше в пізнанні й **усякім дослідженні**, щоб ви речі **спірні** досліджували”. (Филип. 1. 9-10). При дослідженні можуть бути і різні думки (І Кор. 11. 19).

Релігійні істини дуже глибокі. Дослідження розкриває їх глибини. Розуміння істин, сприйняття їх може бути

на різних рівнях в залежності від відповідного розвитку (підготовки) людини. Це Христос на Тайній Вечері висловив такими словами: „Я ще маю багато сказати вам, та тепер ви не можете знести” (Ів. 16. 12). А по Воскресенні Своїм, коли Апостоли упевнилися в дійсності Його Воскресення, і вже були здібні глибше сприймати Його науку, Христос „сорок день їм являвся та про Божее Царство розказував” (Дії Св. Ап. 1. 3). Св. Ап. Павло пише: „Я годував вас молоком, а не твердою їжою, бо ви не могли її їсти, та й теєпр ще не можете, бо ви ще тілесні” (І Кор. 3. 1-3). Подібне: Євр. 5. 11-14.

Велика Мудрість в тому, що є деяка „неповнота” Писання (Ів. 21. 25), бо цим для людини залишається місце для проникання в невідоме.

Митрополит Іларіон (Огієнко) пише: „Творча праця в Церкві непокінчена” („Поділ Єдиної Церкви”. Вінніпег. 1953, ст. 350).

Таким чином, як бачимо, Християнство не заперечує досліджень, не заперечує більш глибокого вивчення і розуміння Біблії.

При дослідженні Біблії завжди треба пам'ятати, що богонадхненні автори книг Біблії були люди свого часу; вони жили в зовсім інших соціальних, економічних, політичних і культурних умовах, і писали для людей того ж часу.

Ще дуже важлива заувага: **При дослідженні Біблії треба чітко розрізняти Біблію і пояснення її, бо це зовсім різні речі.** Біблія дає глибоку науку. Пояснення її давалося і повинно даватися тільки відповідно до розвитку людей, до їх підготовки (Ів. 16. 12; І Кор. 3. 1-2). А тому не може бути всеохоплюючого пояснення, тобто, не можна сказати, що ми вже **все** в Біблії абсолютно повно розуміємо і пояснюємо.

Щодо другого питання: Чи правильні твердження критиків Біблії? — то завдання цієї статті показати, що критики Біблії часто поспішаються робити свої висновки. Справа дослідження і критики Біблії не є така проста, як здається на перший погляд.

Тут же треба хоч коротенько сказати про взаємовідносини знання і віри, розуму і „серця”.

Коли в тілі людини всі органи її діють нормально, і гармонійно пов'язані — людина фізично здорова.

Подібно людина (в цілому) тільки тоді нормальна, тобто духовно здорова, коли у неї гармонійно пов'язані розум і почуття, знання і віра.

Життя людини ніколи не буде повне, коли вона буде жити тільки розумом або тільки вірою.

Під розумом не треба розуміти лише науку. І неписьменний селянин живе розумом. Він тільки висловлюється не науковими термінами, а простими словами.

Не можна жити тільки розумом. Всім відомо, що є багато неприступного для розуму, всім відомо, що наука багато чого приймає на віру. Є досить і такого, що сприймається не розумом, а тільки „серцем”. Ніколи не буде повноти життя, коли жити лише розумом.

Не можна жити і тільки вірою, зневажливо ставлячись до розуму. Така віра — сліпа віра; вона веде до фанатизму, який в своїй сутності антирелігійний. Віра повинна мати тверді основи, щоб не з'явилися легковір'я та суевір'я. Розум — це образ Божий в людині. Він є тим, що відрізняє людину від тварини. Відберіть у людини розум, і що буде? Поскільки розум людини є тільки образ Божий, а не Сам Божественний Розум, то є речі неприступні для нього. Але є речі і приступні. Людина повинна жити і розумом, бо тільки при цій умові вона виконає своє призначення для чого вона і створена Богом: панувати над усім матеріальним (Бут. 1. 26-28).

Тільки гармонійне поєднання знань і віри, розуму і почуттів забезпечить нормальне, здорове життя людини.

Тому не може бути заборони досліджувати Біблію в межах приступних для розуму.

2) ЩО ТАКЕ БІБЛІЯ

Слово „Біблія” — грецьке, і означає „Книги”.

Біблія складається з окремих Книг. Вселенськими Соборами стверджено канонічними, тобто богонадхненими

39 Книг Старого Заповіту і 27 Книг Нового Заповіту.

Ці Книги прийнято поділяти на законодавчі, історичні, учительні і пророцькі.

Старий Заповіт:

(Даємо за перекладом Біблії Митрополита Іларіона (Огієнка)

Законодавчі Книги: П'ятикнижжя Мойсееве (Буття, Вихід, Левит, Числа, Повторення Закону).

Історичні Книги: Ісуса Навина, Суддів, Рут, дві Книги Самуїла, дві Книги Царів, дві Книги Хронік, Ездри, Неемії, Естер.

Учительні Книги, Повчальні, поетичні: Йова, Псалми, Приказки Соломона, Акклезіаст (Провідник), Пісня над Піснями.

Пророцькі Книги: Ісаї, Єремії, Плач Єремії, Єзекиїля, Даниїла, Осії, Йоїля, Амоса, Овдія, Йони, Михея, Наума, Авакума, Софонії, Огія, Захарії, Малахії.

Новий Заповіт:

Законодавчі Книги: Чотиреєвангелія (від Св. Матвія, від Св. Марка, від Св. Луки, від Св. Івана).

Історична Книга: Дії Св. Апостолів.

Учительні Книги: — Послання Апостолів: 14 послань Св. Ап. Павла, одне Послання Св. Ап. Якова, два Послання Св. Ап. Петра, три Послання Св. Ап. Івана і одне Послання Св. Ап. Юди.

Пророцька Книга: Об'явлення (Апокаліпсис) Св. Ап. Івана Богослова.

Крім цих канонічних Книг є й позаканонічні, які вживаються тільки для релігійного повчання, але не можуть бути доказом там, де говориться про догмати віри. Позаканонічні книги такі: Товита (у католиків — канонічна); Юдити; Премудрості Соломона; Премудрості Ісуса, сина Сирахова; 2-а та 3-я книги Ездри; 1-а, 2-а та 3-я книги

Маккавейські; книга пророка Варуха; Послання Єремії; Молитва Манасії (в кінці 2-ої Книги Хронік); пісня 3-х отроків у Книзі пророка Даниїла (Дан. 3. 24-90); розділи 13-й та 14-й Книги пророка Даниїла; в Книзі Естер місця, не позначені рахунком віршів в грецькій та слов'янській Біблії.

Біблія (Св. Письмо, Писання) — це навчання про спасіння людини, це навчання, як жити. Вона не є підручник історії чи природознавства. Богонадхненість Біблії. стосується тільки питань релігійних, питань, неприступних для людського розуму. Автори Книг Біблії всі питання, навіть питання історичного характеру, розглядаються тільки з точки зору релігії. Це настільки ясне, що його не можуть заперечити й атеїсти. Так, атеїст, радянський історик А. Б. Ранович пише, що „історичні книги Старого Завіту являють собою скоріше релігійно-повчальне читання, ніж історичне оповідання” („Происхождение Библии”, Москва. 1964, стор. 503). Інший атеїст З. Косидовський в своїй антирелігійній книжці „Библейские сказания”, Москва. 1969, пише: „Жреці... були не істориками в сучасному значенні цього слова, а теологами, що розглядали історію Ізраїля з потрібної їм, релігійної точки погляду” (Стор. 147). „Редактори Біблії не написали повної історії..., не поєднали факти і події в їх хронологічній послідовності..., вони намагалися показати на вибраних прикладах, яка доля чекала ізраїльські племена, коли вони відступали від Іегови і служили чужим богам” (стор. 234).

Велика частина Біблії — це твори поетичні, писані стародавніми єврейськими віршами. Цей момент особливо підкреслює Митрополит Іларіон (Огієнко), який переклав Біблію на українську мову. Він пише: „Поетична форма часто сильніше тягне до себе читача, бож вона написана жвавіше та гарячіше, і тому сильніше впливає на його душу та серце... Людська душа та серце... звичайно говорять мовою поетичною, тому ця мова сильно впливає на них” (Митрополит Іларіон „Біблійні студії”. Вінніпег, 1963, стор. 106-107. Дуже радимо прочитати цю книгу).

Біблія писалася на протязі майже 2000 років. Авторами її були вчені, невчені, царі, робітники, духовні, землероби, державні мужі і пастухи.

Деякі критики Біблії говорять, що Книги Св. Письма написані не тими авторами, під якими ми їх знаємо, а якимись іншими. Вони думають, що цим знецінюється Біблія. А ось подивімося в підручник Православного Богословія „Конспект к Изучению Библии Ветхого Завета”, ч. III Книги Учительные, Джордавілл, С.Ш.А., 1952:

Книга Йова:

Можливо, що першим автором її був сам Йов, або хтось з місцевих учасників події. Це видно з Книги Йова 19.23-24. Пізніше ці записи були **перероблені** в мистецьку поему. Найбільш **можливо**, що Книга Йова **була перероблена** Мойсеєм або Соломоном (Стор. 6).

(Тут і далі підкреслення М.О.)

Псалми

„Псалтир складався на протязі **восьми століть**: від Мойсея і до Ездри — Неемії” (ст. 17). Сам Давид написав 78 псалмів, Мойсей — один, Соломон — три, Асаф — дванадцять, Етан — один, сини Корееві — одинадцять, а останні 44 (аж сорок чотири) написані невідомими авторами (стор. 16).

Книга Приказок Соломона

Головним автором був Соломон, але деякі частини написані або зібрані **іншими** письменниками. Так що Соломон може бути названий автором Книги Приказок в такому ж розумінні, як Давид — Псалтирі (Стор. 67-68).

Книга Екклесіяста

Найбільш **ймовірно**, що написав її Соломон (ст. 83)

Книга Премудрості Соломона

„Хоч мова в книзі ведеться від Соломона, але це не значить, що Соломон був її автором... Багато Отців — тлумачів до слів „Премудрості Соломона” спереду додавали „так звана книга”. . . Вона **могла бути** написана в кінці 3-го віку якимсь євреєм-елліністом, дуже освіченим і знайомим з еллінською (грецькою — М.О.) філософією” (стор. 97).

Атеїсти надають особливо велике значення питанню, хто саме написав ту чи іншу Книгу Біблії. А ось ми бачили, що це не є аж таке важливе. Важливе зміст, дух написаного — це є головне в оцінці Книги.

Відомо, що було багато апокрифічних (недостовірних) книг. Розглядаючи зміст їх, „дух” їх — Церква не прийняла їх, бо дійсні автори апокрифічних книг свої роздумування, свої вигадки видавали за написане богонадхненими письменниками. Ці вигадки ясно було видно при розгляданні змісту цих книг.

Нам відомі такі старозаповітні апокрифічні книги. Книга Єноха, Книга Ювілеїв, Апокаліпсис Варуха, Заповіт 12 патріархів і ін.

Особливо багато було апокрифічних книг щодо Нового Заповіту. Одних євангелій було до 50. Автори цих Євангелій, щоб надати авторитет своїм писанням, називали свої Євангелії іменами Апостолів: від Петра, від Варфоломея, Від Фоми, від Филипа, від Варнави, від Андрія й ін. Були й апокрифічні Дії Апостолів, апокрифічні Послання Апостолів і навіть Апокаліпсис.

Ці апокрифічні книги почали з'являтися ще за часів Апостолів. Тому Св. Ап. Петро пише: „Ми сповістили вам силу та прихід Господа нашого Ісуса Христа, не йдучи за хитро видуманими байками, але будучи самовидцями Його величі” (2 Петр. 1. 16). Подібне пише і Св. Ап. Павло 2 Кор. 11. 13).

Ті, що писали апокрифічні книги, не були релігійними людьми, бо **свідомо** обманювали інших, обманювали вже хоч би тим, що свої писання називали іменами авто-

ритетних осіб — Апостолів, не говорячи про те, що свої вигадки видавали за дійсність. А навіть такий запеклий атеїст, як доктор історичних наук Я.А. Ленцман в своїй антирелігійній книзі „Сравнивая Євангелія”, Москва, 1967 на ст. 46 пише, що „євангелісти були глибоко релігійні люди”. Значить про обман їх не доводиться говорити.

Отці Церкви і Собори, встановлюючи список канонічних Книг, дивилися головню на зміст їх, а не на ім'я, під яким була та чи інша книга, бо багато апокрифічних книг носили ім'я Апостолів, хоч Апостоли їх не писали.

Атеїсти особливо нападають на П'ятикнижжя Мойсеєве, заявляючи, що воно написане не Мойсеєм, а кимсь більше 800 років після Мойсея. Далі в окремому розділі розглянемо це питання.

(Продовження буде)

Данило Петрівський

ДУХОВНІ ШКОЛИ В ПОЛТАВІ, ХОРИ ТА ЇХНІ ДИРИГЕНТИ*)

“... Я хотів писати Вам з приводу деяких неточностей у Вашій дуже цінній і цікавій праці „Конспект історії Української церковної мозики”, а то якраз про Полтаву, де я вчився в Бурсі (диховне училище) і Духовній Семінарії... В той час в Полтаві були такі диригенти-українці: Андрій Миколаєвич Ризенко — довголітній викладач співу в Духовній Семінарії (і здається в Кадетському Корпусі). Він був визначним знавцем української пісні та церковної музики. Диригент хору Шереметинський в Базарній церкві, що перший наспівав українські платівки. Пам'ятаю з того „Добрий вечір тобі” на чол. хор із заспівом баса. Цей хор по архиерейському був, мабуть, найкращим.

Федір Миколаєвич Попадич (священником ніколи не був) дуже добрий диригент українських хорів від початку століття. В 1906 році на Шевченківській Академії диригував хором з понад 300 співаків, в якому була половина учнів полтавської Духовної семінарії. За більшовиків приймав, здається, участь у творенні першої в Україні Полтавської Капелі Бандуристів. По це, мабуть, більше знає Гр. Тр. Китастих.

Був ще там великий ентузіаст української пісні і прекрасний диригент о. Олександр Соколов: я ще на рік захопив його в Бурсі, а потім він перейшов до Єпархіального училища, де вчилися доньки духовенства, він і там співав українські пісні. Врешті з великим хором із семінаристів і єпархіялок співав „Туман хвилями лягає” М. Лисенка.

*) Цю статтю становить собою лист п. Данила Петрівського до д-ра П. Маценка. Цього листа ми поділили на дві частини, щоб читачі могли ясніше уявити собі ці школи (тут тільки духовні) та життя в них. Для інформації: д-р Маценко збирав імена диригентів, які одночасно були й композиторами.

Хор Духовної Семінарії мав 90 співаків правого хору, на хорах, та 90 співаків лівого хору внизу, а коли хор виступав десь в театрі, тоді він мав до 250 співаків. Тим хором ніколи не диригував викладач співу, а по твердій традиції — завжди семінарист.

А тепер підходимо до найцікавішого, до особи полтавського єпархіального єпископа Іларіона. Здається 9 вересня 1901 р. в нашій церкві, в Бурсі, зранку була Архирейська Служба з єпископом, вже стареньким Іларіоном. славним на всю Росію протидияконом Гайдамакою, добрим бурсацьким хором під диригуванням згадуваного о. Ол. Соколова, потім парадний обід з додатком кожному бурсакові по фунтові цукерок, а десь о четвертій годині концерт у великій на 300 хлопців залі. Єп. Іларіона зустрічає 300-голосе вхідне „Достойно естъ”, і починається концерт. І чуєте! В присутності єпископа Іларіона, в 1901 році, були виконані нашим бурсацьким хором М. Лисенка „Туман яром, пшениченька яром”, „Ой, ізійду я на могилу”, „Кучерява Катерина”, „Віє вітер, віє буйний” і ще якусь українську пісню. Зрозуміло, що прекрасно виконали і „Под сенію густою, білиз тіхаво ручья” і „Как ва горніце, светлице”. . . І єп. Іларіон тим українським пісням щиро плече!

А через рік була дійсна сенсація: хлопці захотіли вчитися музики й мати оркестру, і о. Григорій Лисовський, не знайшовши вчителя християнина, запросив до Духовної школи двох жидів. Один з них учив грати на струнних інструментах, другий — на дмухових; і за рік, на храмовому концерті, вже грала симфонічна оркестра. Кожний учасник програми підходить під благословення до єп. Іларіона, підходять і наші капельмайстри, злегка вклоняються, а єпископ відповідає їм привітною усмішкою, і вони по черзі диригують. Якби сам не був цьому свідком, мабуть, не повірив би.

Ще цікава дрібниця: коли приїздили до Полтави українські театральні трупи, то ліпших учнів (звичайно за їхні гроші) водили на вистави. А на російські ніколи! І це все ще перед 1905 роком! (Перед революцією — Ред.).

Були це (вчителі і єпископ) люди в першу чергу доброго серця, і, можливо, українські „Никодими”.

І от з цим єпископом Іларіоном і пов'язаний славний архиєрейський хор. З кінця минулого століття вже диригентом цього хору був священник Горянов, і тоді хор по кваліфікації став 5-им на всю тодішню Росію, аж до 1917 р. Цар Микола II, приїхавши на сумне 200-ліття Полтави, почувши спів хору, послав ад'ютанта довідатись чи не приїхав то петербурзький митрополичий хор, і почувши, що це місцевий архиєрейський, нагородив Горянова диямантовим хрестом. А організація цього хору була така: їздив Горянов по єпархії й набирав голосистих сопран і альтів хлопчиків. Жили вони в гуртожитку архиєрейського дому на всьому готовому (помешкання, харч, одяг) і, здається, якась невеличка платня. Там же жили й самітні тенори й баси, хто хотів. Всіх хлопців відразу записувалось до Духовного училища на єпархіяльний кошт. Коли приходила в хлопчиків мутація голосу, і співати вони не могли, то їх із школи не виключали, вони жили далі там. Вони помагали в науці слабшим і співати, чи читати в архиєрейській домовій церкві. Так вони закінчували не тільки бурсу, а й всі шість клас Духовної семінарії. То був правдивий гуманізм! З таких бурсаків виходили добрі диригенти. Як видно із „Спогадів” О. Кошиця, мабуть, так була поставлена справа з співаками-хлопцями і в Київській Духовній академії.

Тенори й баси (по шість у партії) — це було щось надзвичайне по красі й могутності: ще й зараз пам'ятаю в басах трьох братів Смирницьких, октаву Захарова, в тенорах: Білого, Пашенка, двох братів Милоданів (про старшого, що був помічником Горянова, була слава як про найліпшого тенора на всьому півдні тодішньої царсько-російської імперії. Оповідали, що коли Вечірню правив о. Горянов, то диригував хтось з альтів чи сопран.

Священиків до Полтави приймав єп. Іларіон лише голосистих, хочби й відразу по скінченні семінарії; і коли такі священники сходилися на архиєрейську Службу Божу до собору та заспівали „Прийдіть поклонимось”, чи „Ісая

радій” на всвячуваннях кандидатів на священників чи дияконів, то ви не знали, де ви стоїте: така то була краса і якась стихійна й певна себе могутність! Протодияконами Полтава не лише славилась, а й постачала їх головно до Москви. Та й славний харківський протодиякон Вербицький починав у Стрітенській церкві в Полтаві.

Окремо треба говорити про протодиякона Гайдамаку. Чув я його, коли йому було десь 60 років. Був він високого зросту, дуже добре збудований, тоді ще стрункий. Голос мав глибокий, може від „до” великої октави, з прекрасними м'якими верхами, служив урочисто, легко, без зайвої театральности. Тягли його до себе Петербург і Москва та купці з різних міст, давали йому великі гроші, але Гайдамака не хотів залишати своєї Полтави. Кажали, що то неподільна трійця: єп. Іларіон, Гайдамака і архиєрейський хор з Горяновим. Мав я велике щастя все це бачити й чути.

По смерті єп. Іларіона прислали до Полтави єпископа росіянина Івана з Казані. Він хор розігнав, але, на щастя, побув він там усього два роки, потім знову прийшов єпископ українець, і він зібрав увесь розігнаний хор, і співав той хор аж до 1917 р. Між іншим, на архиєрейських відправах увесь хор, дорослі й хлопчачи, співали в запорозьких кунтушах.

Перед Горяновим, здається, диригував архиєрейським хором свящ. Орда, а перед ним, мабуть, Гиренко. Із творів Гиренка я знав „Велике славословіє” та Великодній концерт „Нині вся ісполнилася світа”.

ДЕЩО ПРО БУРСИ — ДУХОВНІ УЧИЛИЩА

Дещо напишу і про бурси (духовні училища), зокрема про свою, маючи в увазі час початку цього сторіччя.

В кожній єпархії (що збігалось з адміністративним поділом на губернії для дітей духовенства — для хлопців було кілька (3-4) бурс (духовне училище) з п'ятирічним курсом — підготовча кляса і чотири дальших. По

закінченні бурси хлопці переходили до духовної семінарії з шостирічним курсом навчання. Звичайно хлопці закінчували семінарію в 20-21 років.

Для дівчат були т. зв. „епархіяльні училища” — також 3-4 епархії. До 1905 р. вони мали по шість клас, а по 1905 р. сім, або й вісім клас — з правом по закінченні їх вступати на Вищі жіночі курси університетського типу.

До 1905 р. програма навчання в бурсах була досить убога: Закон Божий, катехизис, церковний устав, мови — російська, церковно-слов'янська, грецька, латинська, арифметика, коротка географія, краснопис. По 1905 р. до програми додано історію, природознавство, одну з модерних західньо-європейських мов, рисування, поширено географію та алгебру.

Бурса давала право бути дяком (псаломщиком), а тому спів і церковний устав вивчались дуже докладно. Вчилися із співу для дяківства мелодію, але хлопці, мавши природне почуття до багатоголосся, гласовий спів у церкві за канонархом співали принаймні на три голоси. І ніколи в церкві не було якогось ревища, а був приличний спів. Було звичайно два хори: правим диригував учитель співу, лівим хтось із здібніших учнів. І оце учнівський щосуботній і щонедільний загальний спів у церкві і був джерелом того, що українська пісня дзвеніла в кожному вільну хвилину тому, що годин навчання було тільки чотири, а українська пісня дзвеніла цілісний день. Десь хтось почув, чи привіз з дому нову пісню, і вже за чверть години знала її, і то на три голоси, вся класа. Тож, будучи вже в 4-ій класі, я занотував у зошиті 186 українських пісень — це був репертуар Полтавської Бурси.

Звичайно в бурсах, в підготовчій класі, було понад 40 учнів, а загальне число учнів в бурсі було понад 200, а в полтавській біля 300.

Те саме творилося і в Духовній семінарії (коли я перейшов до неї 1905 року) — особливо на великій перерві під час вечірніх зайнять по класах. Тоді з усіх клас виливаються хори й творять величезний, загальний хор. Тоді між першокласником і шостикласником не було жодної

різниці, — всі вони в той час ентузіясти-жерці української пісні! Найліпшим тенором був тоді 6-клясник Андрієвський, про якого в своїх „Спогадах” згадує О. Кошиць, — що коли його Студентський хор (з Києва) концертував у Москві, то голосом Андрієвського так зацікавився визначний оперовий артист Іван Алчевський, що розмовляв з ним кілька годин.

Свою шкільну науку восени 1899 року розпочав я в Лубенській Бурсі, і пробув там в підготовчій і першій клясі. Враження з цієї бурси ще й тепер неприємні. Помешкання — будова бурси, мабуть, ще з часів Яреми Вишневецького. Похмуре, темне, вчителі якісь невиразні урядовці, взагалі якась тьма єгипетська. Єдине там було добре — це два садки. Один чомусь звався „Кацапський” — лісового характеру, а другий (18 десятин) був частково овочевий, з гарним ставком.

Восени 1901 р. я перейшов до Полтавської Бурси, і так ніби вдруге на світ народився: будинок ззовні білий, веселий; всередині світлий, сухий, скрізь чистота, тепло; одяг — форма добре пошита і з доброго матеріалу. Годували нас п'ять разів на день і вдосталь, і дуже смачно, — повна протилежність до того, про що читаєш у спогадах про інші бурси, хоч би в „Спогадах” О. Кошиця про Богуславську Бурсу. Вчительський персонал і виховники — людяні, привітні, а зокрема смотритель, протоієрей Григорій Лисовський — батько рідний. А головне, скрізь-наскрізь українська атмосфера.

Треба сказати, що мій дід, протоієрей Трояновський, випишував „Київську Старину” (хоч мусів маскуватися „Громадянином” Мещерського), а дядько — вчитель Роменської Бурси, був постійним учасником роменського українського драматичного гуртка. І ото я в 9-10 років читав белетристику „Київської Старини”, писаною ярижкою, а в дядька прочитав „Кобзаря”, а до того прочитав Мордовцева „Гетьман Сагайдачний”. Тож Полтавська Бурса була вже продовженням моєї „українізації”. Вчитель арифметики Лавр. Степ. Іляшевич хоч би й хотів говорити по-російському, то воно, як писав Гоголь, у нього не

втанцьовувалось. А Мих. Ів. Гординський (він закінчив цю Бурсу, Полтавську семінарію, Київську Духовну Академію, і знову повернувся в ті ж стіни), ніколи не вживав іншої мови крім української; навіть коли на його лекцію грецької мови до нашої кляси прийшов ревізор із Святішого Синоду, він так підбадьорює учня: „Ну й чого ви, Алтуїв, боїтесь?”

Вся бурса — учні поза годинами навчання говорила по-українському, але я якось ніби то засадничо, чи то навмисне, вживав тільки українську мову, і ще й зараз пам'ятаю як надзиратель, милий о. Яків Тимошевський, зробив мені заввагу: „І коли вже ти, тятко-ляпко, будеш говорити „по-настоящему?” І я собі оце зараз думаю: хто ж з нас був більшим тятком-ляпком — чи я, чи той любий о. Яків, що свою заввагу робив тією ж українською мовою!

По суботах, після Всенічної часом бувало читання, щось з красного письменства з „чародійним лихтарем”. І завжди на українські теми: згаданий „Гетьман Сагайдачний”, багато Гоголя. Десь же треба було дістати „прозірки” на ті оповідання!

На свята я не їздив додому; залишалося нас з усіх 300 учнів лише пару десятків, і я організовував „театр”, сам вигадуючи сюжети „лицедійства”. І о. Григорій Лисовський, керівник школи, що мала з нас виховувати вірних громадян самодержавної Росії, приносив мені не якісь російські патріотичні інсценізації, а „Малоросійськіє раскази” і п'єси Петра Раєвського. Сьогодні ми кажемо про них, що то була халтура, а тоді в 1903 році, у вчинку о. Гр. Лисовського була велика „крамола”. Не треба забувати, що те все було перед 1905 роком!

Може Ви забули, що я перед революцією (1917 р.) абсолював в Катеринославі Імператорське Музичне Училище, 4-річне і з програмою консерваторії по класі сольового концертного співу і то з дуже добрим успіхом, досить часто виступав на концертах, а разом з тми студіював композицію. Це все мені потім придалось, як, напр., у Подебрадах в Чехії.

„РЕЛІГІЯ” БЕЗ РЕЛІГІЇ

Поняття, яке тут окреслене висловом „релігія без релігії”, полягає в тому, що вже з довшого часу поширюється таке переконання, що релігією є не тільки факт вірування в Бога, але й факт вірення в дану ідею. Це друге поняття (факт вірення в дану ідею), яке безпідставно вважають за релігію, будемо трактувати тут згідно із значенням парадоксального вислову „релігія без релігії”.

Коли папа Іван XXIII 1959 року заповів був скликання Другого Ватиканського Собору (що відбувся в 1963- 1965 роках), то в ході підготовки до нього американська газета “Byzantine Catholic World” на головному місці першої сторінки великими буквами об’явила, що згаданий собор проголосить війну „найбільшій поганській релігії” — комунізму.

(До речі, цей собор не проголосив війни тій „найбільшій поганській релігії”).

Коли йдеться про означування комунізму як „поганської релігії”, вищезгадана газета не є винятком. Таке саме бо окреслення комунізму чуємо з уст багатьох людей: публіцистів, письменників, філософів, богословів, ієрархів.

З уваги на це треба сказати, що той персонаж роману Уласа Самчука „Ost”, який твердить, що большевики також мають свою релігію, а саме: вони мають беззастережну віру в розум, в дійсності не каже нам нічого нового. Він повторює ту думку, що у сфері мислительства являє собою традиційне аксіоматичне кліше.

Уживання слова „релігія” для означення вірення в будь-яку ідею має прямий, не метафоричний (переносний) характер. А початок пересадження слова „релігія” із сфери вірення в Бога на ґрунт позарелігійної сфери датується періодом романтизму.

Один з клясичних представників романтизму, німецький поет Йоган Вольфганг фон Гете (1749-1832), що, як

поет, головню відомий своїм твором „Фавст” (як мислитель, він головню відомий своїм твором „Правда”), уживав слово „релігія” в прямому, не в поетичному, його значенні, коли він писав ось що:

„У кого є мистецтво і наука,
Тим самим він релігію вже має”.

Інший класичний експонент романтизму, Йоган Хрістоф Фрідріх Шіллер (1759-1805), що в літературі відомий головню такими своїми творами як „Марія Стюарт” і „Орлеанська діва” (як мислитель, він знаний тільки як автор „Філософських листів”), навіть вірення в ідею атеїзму називає релігією. Про це свідчить ось такий епіграм Шіллера:

„Яку релігію я визнаю?”
„Ні одної із тих, що ти уже назвав”.
„Чому ж' це так воно, — скажи ж!”
„А це тому, що є релігія у мене”.

**

Хоча, як кажуть етимологи, латинські слова “religare” („зв'язувати”) і religio” мають спільний корінь, все ж таки слово “religio” асимілювалося виключно у сфері вірування в Бога. І воно є виключною власністю цієї сфери.

Коли послуговуємося даними термінами, то завжди мусимо пам'ятати вчення грецького філософа Сократа (коло 470 р. перед народж. Христа — к. 399 р. перед нар. Христа), який поставив вимогу, щоб мовлянин дефініював (означував) ті терміни, якими він послуговується. Чи, точніше кажучи, — щоб людина вияснявала ці поняття, які становлять собою значення даних термінів.

Пішовши, в цьому відношенні, слідами Сократа, французький філософ Франсуа Марі Аруе де Вольтер (1694-1778) заявив, що він відмовляється дискутувати з такою людиною, яка не хоче, чи не вміє дефініювати тих термінів, якими вона послуговується.

Вище було сказано, що термін „релігія” (з латинського “religio”) асимілювався виключно у сфері віру-

вання в Бога, і так він став власністю цієї сфери. Тому то, закономірно, це слово, чи, точніше кажучи, те поняття, яке становить собою значення цього слова, треба дефініювати виключно на критерії вірування в Бога. І дефініцію (означення) поняття про релігію християнство вже має з давніх-давен. Тут маємо на увазі той факт, що давній християнський мислитель, Ляктанцій (Firmianus Lactantius, к. 260-340), що також відомий як Луцій Целій (Lucius Caelius), якого прозвали „християнським Цицероном”, означив поняття про релігію як поняття про душевний зв'язок людини з Богом.

А це значить, що ні одне з тих явищ, які не є душевним зв'язком людини з Богом, не може вважатися за релігію. Зокрема, за релігію не може вважатися віра в комунізм, бо комуністи взагалі не вірять в існування жодної надприродної Вищої Сили.

І ось тут треба підкреслити таке явище, що має характер іронії, а саме: атеїсти свідомі того, що слово „релігія” не може означати собою нічого іншого, як тільки вірування в існування Бога. І саме тому вони принципово відмовилися вживати слово „релігія” для означення будь-якого поняття з позарелігійної сфери. Інакше кажучи, пересадження слова „релігія” із сфери вірування в Бога на ґрунт позарелігійної сфери було зроблене не комуністами, а... християнами!

II

Чим пояснити той факт, що християни пересадили слово „релігія” із сфери вірування в існування Бога на ґрунт позарелігійної сфери, і почали цим словом називати непохитну віру в усяку ідею, включно з ідеєю атеїзму?

Відповідальними за це є два фактори: 1. етимологія слова й 2. раціоналістична психологія.

1. У мовах багатьох народів слово „віра” є синонімом слова „релігія”. (Звідси й назва системи християнських догматів; „Символ віри”).

Етимологи кажуть, що іменник „віра” має спільний корінь з дієсловом „вірити”, що означає: сполягати на щось чи на когось; бездоказово приймати щось за дійсність; відноситися до когось на основі сполягливості.

З уваги на те, що дієслово „вірувати” не мусить відноситися тільки до самого факту вірування в Бога, і з уваги на те, що „віра” є синонімом слова „релігія”, поняття про релігію почали вияснювати так, що воно, мовляв, означає вірення в будь-яку ідею, а не конче вірення в існування Бога.

Таким є те поняття про релігію, що базується на основі етимології слова „віра”.

2. Слово „віра” в раціоналістичній психології означає диспозицію людини бездоказово сприймати всякі поняття. І ця диспозиція віддзеркалюється в етимології дієслова „вірити”.

Однак обидва фактори, що згадані вище, не є релевантні чи стосовні до релігійного слова „віра”, бо його звуковий компонент („в-і-р-а”) є тією посудиною, в якій міститься ідея вірування в існування Бога, а не вірування в будь-яку ідею.

Коли йдеться про такі слова, як „віра”, „релігія”, „Бог” і т.д., справа етимології, тобто першого чи дійсного значення даного слова, викликає собою багато непорозумінь.

Людина завжди вірила й вірить у те, що „сировим матеріалом”, з якого створена мова, є ніщо інше, а тільки звук. Це є, так би мовити, фонологічна концепція мови. Жодної іншої, крім фонологічної, концепції мови ніколи не було й досі немає. На фонологічній концепції мови ґрунтується вся велетенська структура мовознавства, з філософією мови та психологією мови включно. Це на основі фонологічної концепції поняття про мову дефініюється як систему суспільно інституціоналізованих звукових артикульованих знаків. (У цій справі вистачає згадати про вчення таких наймодерніших лінгвістів як лінгвіст Едвард Сепір, психолог мови Дж. В. Керрол і ін.).

І так, наприклад, згідно з ученням лінгвології (а термін „лінгвологія” тут створений нате, щоб ним означити не тільки лінгвістику, але й філософію мови, психологію мови, логіку мови, естетику мови і т.д.), слово „віра” не являє собою нічого іншого, а тільки той акустичний знак-символ, що становить собою комбінацію артикульованих звуків — „в-і-р-а”, яка обслужує низку понять (отже й має багато споріднених значень): 1. сполягати на щось; 2. сполягати на когось; 3. приймати щось за дійсність без доказів і т.д. Але, згідно з фонологічною концепцією мови, значення (ідея) не належить до компонентів слова, бо ж, мовляв, субстанція слова збудована тільки з того „матеріалу”, яким є звук.

Інакше кажучи, те загальне переконання, що дане слово може мати не одне, а більше значень, базується на фонологічній концепції мови.

Упротивень до загального сприймання фонологічної концепції мови, як одного з основних антропологічних аксіом, тут буде поставлене таке твердження, що слово складається з двох компонентів: 1. ідея (значення) і 2. звуковий знак (символ) цього значення (ідеї).

Це значить, що тут буде поставлене таке твердження, що той „сировий матеріал”, з якого збудована мова, має дуалістичний характер: він складається з духових і фізичних первнів: з духових первнів збудований семантичний компонент слова (цим компонентом є ідея, значення), а з фізичного первня збудований звуковий компонент слова.

Це семасіо-фонологічна концепція мови. Ця концепція, звичайно, виключає можливість створення такого слова, що мало б більше, як одне, значення.

Це не слово „віра”, що нібито має „багато значень”, а це комбінація звуків „в-і-р-а”, що служить за модель для звукових компонентів різних слів (наприклад: слово „віра”, що означає релігію, тобто вірування в Бога; слово „віра”, що означає факт сполягання на щось без доказове; слово „віра”, що означає таке наше відношен-

ня до когось, основане на підставі певности) є тим фактором, що обслужує багато різних слів.

Те слово „віра”, що постало для обслужування факту вірення в існування в Бога, — це неологізм, який постав тоді, коли зароджувалося поняття про надприродню Вищу Силу, і коли народи вступили в ту стадію свого духового життя, про яку римський оратор і політичний трибун Ціцерон (Marcus Tullius Cicero, 106-43 перед народж. Хр.) висловився так, що „на світі немає аж такого вже примітивного народу, який би ще не вірував у Божество”.

Релігійне слово „віра” не має з позарелігійним словом „віра” нічого іншого спільного, крім моделю будови звукового компоненту.

Два історичні документи А. Солженіцина

I

ВЕЛИКОДНЕ ПРИВІТАННЯ УКРАЇНЦЯМ КАНАДИ

(Переклад з російського оригіналу)

„Дорогі мої браття, канадські українці: Христос Воскрес! Оце склалося так, що я прибув сюди на наші спільні Страсті й Світле Воскресення. І так ось у мене є нагода промовляти до Вас по радіо Канади.

Я сказав „браття” в кількох значеннях:

Ми, як і всі християни, а особливо як православні, ми є браття. Це наша спільна Пасха. Але, крім цього, — у мені ж найбільша частина крові є українською. Моя мати була майже повною українкою. Мій дід, який у нашій сім'ї залишився самотнім чоловіком після смерті мого батька, був українець. Він помер від руки Г.П.У. Його жива мова й українське сприймання світу залишилися живими в моїх вухах. І хоч я сам не говорю плавно по-українському, я розумію майже все. Отож я думаю про долю українців не як про долю чужинців, не як про долю чужих людей, що їм потрібний рятунок, але — як про свою власну долю. Я ніколи не забував про жодне з терпінь українського народу, а особливо про жахливий великий голод, який забрав життя шести мільйонів українців. Кілька тижнів тому на пресовій конференції в Парижі я пригадав був про той голод усій французькій пресі. Я показував їм ті світлини з умираючих українських селян, які поробив був американський кореспондент Томас Вокер тоді, коли все ще була можливість допомогти Україні, але ніхто в Америці чи в Європі не хотів навіть опублікувати ці світлини, а він же вивіз їх з Советського Союзу, ризикуючи своєю власною головою. Так оце я пригадав був нечутливій Європі, як то вона не співчувала терплячому українському народові в його великому горі. І якраз через це — бо ж він також і іншим народам у їхньому терпінні

— Захід довів до такого положення, в якому він нині сам опинився. Я перебував у концентраційних таборах з багатьма українцями з Галичини, і так я ще більше наблизився до них. У Західній Україні в живих є багато моїх друзів, і я думаю, що одного дня я знову зустрінуся з ними.

Третій том „Архіпелягу Гулагу” незабаром вийде з друку. Там про все це буде мова — про концентраційні табори, про українців, про голод в Україні і про заслання християн. Шкода, що цього не читають по-українському, — це мусить бути перекладене на українську мову. У жахливих часах, коли Захід утратив свою мужність, духове здоров'я, ослаб духом, країну за країною віддає большевизмові й атеїзмові на знищення, ми будемо спільно скріплювати себе в наших гірких випробуваннях і в нашому Християнстві, буде один одного підтримувати в тих тяжких роках, що їх доводиться переживати нашим народам і всьому світові.

Нехай же Бог береже Вас у чужих землях і нехай Він пошле Вам усім силу й віру та Світлий Празник! Дякую.”

Від ред. „В. й К.” — Це привітання передавалося по радіостанції CFMB в Монреалі від 11 години 25 хвилин 30 секунд до 11 години 29 хвилин по полудні 4 травня 1975 року.

ВЕЛИКОПІСТНИЙ ЛИСТ - ПОСЛАННЯ

Святіший Владико, —

Гробовим каменем давить голову і ламає груди ще не домерлим православним людям те, про що мова буде в цьому листі. Всі знають про те, бо вже кричалося голосно, і знову все передано мовчанкою. І на цей камінь треба положити ще один камінчик, щоб далі вже не можна було мовчати.

На мене впав цей камінчик тоді, коли в Різдвяну Ніч, я почув Ваше послання. Заболіло те місце, коли Ви, мабуть, перший раз за півстоліття врешті заговорили про те, щоб батьки, разом з любов'ю до батьківщини, прищеплювали своїм дітям любов до Церкви (очевидно, і до самої віри?), і щоб ту любов скріплювали особистим добрим прикладом. Я слухав це, і перед мною стало все моє раннє дитинство, переведене на багатьох церковних Богослужбах і те незвичайне по свіжості, первісне чисте враження, що його пізніше не могли стерти ніякі жорна і жодні розумові теорії.

Але що це? Чому цей чесотний заклик звернений Вами тільки до російських емігрантів? Чому тих дітей Ви закликаєте виховувати в християнській вірі, чому Ви остерігаєте тільки далеку паству „пізнавати неправду й брехню” і скріплюватися в правді та в істині? А що нам пізнавати? А нашим дітям прищеплювати чи не прищеплювати любов до Церкви?

Так, Христос заповідав іти шукати свою загублену овечку, але тоді, коли дев'ятдесят дев'ять на своєму місці; а коли дев'ятдесят дев'ят своїх немає, то хіба не про них треба турбуватися найперше?

Чому, прийшовши до Церкви охрестити сина, я мушу показувати свій документ? Для яких канонічних вимог Московській Патріархії потрібна реєстрація тих, що охрещуються? Та й так треба подивляти силу духа батьків, з якою їм доводиться переживати цю донощицьку реєстрацію, а потім ставати жертвами переслідування на роботі, або прилюдної насмішки від невіж. І на тому кінчається їхня стійкість. На охрещенні дітей, звичайно, і закінчується причетність дітей до Церкви. Дальший шлях виховання у вірі глухо закритий перед ними: закритий доступ до участі в церковнім Богослуженні, а часом і до самого Причастя, а навіть присутності на ньому. Ми обкрадаємо своїх дітей, позбавляючи їх неповторного, часто ангельського сприймання Богослуження, чого в дорілому віці не можна надолужити і не можна пізнати того, що втрачене в дитинстві.

Право продовжувати віру батьків і право батьків виховувати дітей у власному світорозумінні заперечене, а Ви, церковні ієрархи, примирились з тим і потураєте тому, а навіть бачите свободу (релігії) в тім, що ми приневолені віддавати своїх дітей безборонними не в невідомі руки, а в заклади атеїстичної пропаганди — найпримітивнішої і найбільш недобросовісної, та в тім, що дитинство вирване з християнства, — щоб ним не заразилося. А для морального виховання залишилася щілина між нотатником агітатора і кримінальним кодексом.

Півстолітнє минуле вже утрачене, і я вже й не говорю про рятування сучасного, але як врятувати майбутнє нашої країни? Майбутнє, що його творитимуть наші діти. В кінці-кінців правдива і глибока доля нашої країни залежить від того: чи в народній свідомості остаточно закріпиться правосильність сили, чи вона очиститься від затьмарення і в ній знову засяє сила правди? Чи зуміємо ми повернути собі хоч деякі християнські ознаки, чи затратимо їх всі до кінця і віддамося розрахункам самозбереження й вигоди?

Вивчення російської історії останніх століть перекоонує, що вся вона переходила б безпорівняно людяніше і примирливіше, якщо б так Церква не відреклася від своєї незалежності, і народ слухав би її голосу так, як це діється, наприклад, у Польщі. На жаль, у нас давно не так. Ми затратуємо і затратили світлу етичну християнську атмосферу, в якій тисячеліттями устійнювалися наші звичаї, вклад життя, світогляд, фольклор, а також сама назва людей християнами. Ми затратуємо останні рисочки й ознаки християнського народу. І невже це може не бути головною турботою Російського Патріярха?

На тему будь-якого лиха в далекій Азії чи Африці Російська Церква має свій тривожний погляд, тільки на біди внутрішні — ніколи, жодного. Чому з церковних вершин до нас виходять такі безтурботні послання? Чому всі церковні документи такі добродушні, ніби їх видається серед найбільш християнського народу? І так від одного безжурного послання до другого в один негодяний рік.

Чи не відпаде потреба писати їх взагалі? Їх не буде до кого звертати, бо крім патріяршої канцелярії, не залишиться пастви.

Ось уже пішов сьомий рік, як два найчесніші священники Якунін і Ешліман своїм жертвенним прикладом, підтверджуючи, що ще не згасло чисте полум'я християнської віри на нашій батьківщині, — написали відомий лист Вашому попередникові. Вони широко й доказово представили йому те добровільне внутрішнє порабощення — до самознищення, до якого доведена Російська Церква: вони просили показати їм, чи є якась неправда в їхньому листі. Але кожне їх слово було правда, і ніхто з ієрархів не посмів їм заперечити. А як відповіли їм? У найпростіший і найгрубший спосіб: покарали, за правду, — відлучили від Богослуження. А Ви — не направили того до сьогоднішнього дня! І страшний лист дванадцяти в'ятичів також залишився без відповіді, а їх тільки давили. І по сьогоднішній день також висланий у монастирське ув'язнення одинокий незаляканий архієпископ Гермоген Калужський, що не допускав закривати свої церкви, палити ікони і книги опізнено-скаженілому атеїзмові, якому вдалося знищити так багато до 1963 р. в інших єпархіях.

Сьомий рік, як сказано на повний голос, і що змінилося? На кожний діючий храм — двадцять знесених і безповоротньо зруйнованих та двадцять запустілих і осквернених, — чи є десь позорище більш підривне, як ті (руїни), скелети, що стали пристановищем для птахів, або здані в оруду магазинерам? Скільки заселених поселень у країні, де немає храму ближче ста, а то й двісті кілометрів? І зовсім без церков залишилися наша Північ — давня охоронителька російського духа і, передбачливо, найвірніше російське майбутнє. Кожна спроба відновити хоч би й найменший храм, через однокітні закони так званого відділення (Церкви від держави) загороджена для діячів, для жертводавців, для тих, що заповідають (Церкві) гроші. Про голос дзвону ми вже й не наслідуюємося питати, — і чому Росія позбавлена своєї давньої краси, кращого голосу свого? Та чи тільки храми? У нас

і Євангелії не можна дістати. Навіть Євангелії везуть нам із-за границі, як наші попередники колись везли до Індигірки (в Сибір).

Сьомий рік, — чи Церква відстояла хоч щонебудь? Все церковне правління, поставлення пастирів і єпископів (і навіть безсовісних, щоб легше висміяти і руйнувати Церкву), все далі таємничо ведеться з Ради по справах Церкви, що по-диктаторському управляється атеїстами, — позорище невідоме за двоє тисячеліть. Під їхню контролю віддано все церковне господарство і користування засобами Церкви — тими мідяками, які складаються побожними пальцями. І благородними жестами жертвується по п'ять мільйонів рублів на посторонні фонди — а наших гонять у шию через поріг і продіравленого даху в бідній парафії нема за що полатати. Священники в своїх парафіях безправні, тільки процес Богослуження покищо їм довіряється, і то не виходячи з храму, а за поріг до хворого або на кладовище треба випросити постанови державної власті.

Якими доказами можна переконати себе, що пляноване руйнування духа й тіла Церкви під керівництвом атеїстів — це найкраще збереження її? Збереження — для кого? Та вжеж не для Христа. Збереження — чим? Брехнею? Але ж після брехні — якими руками звершувати Євхаристію?

Святіший Владико! Ніяк не погордуйте моїм недостойним голосом. Може бути так, що не в кожних сім літ до Вашого слуху дійде і такий. Не дайте нам припускати, не змушуйте думати, що для архипастирів Російської Церкви земна влада — вище небесної, земна відповідальність — страшніша відповідальності перед Богом.

Не перед людьми, а тим більше на молитві не лукаймо, що зовнішні пута сильніші від нашого духа. Не легше було і при зародженні християнства, проте воно встоялося і розцвіло. І показало нам шлях: жертву. Той, що позбавляється всяких зовнішніх сил — в жертві завжди знаходить перемогу. І таке ж мучеництво, достойне перших віків, прийняли наші священники й одноірці на нашій

живій пам'яті. Але тоді — кидали львам, сьогодні можна лише втратити добробут.

У ці дні, опускаючись на коліна перед Хрестом, винесеним на середину храму, запитайте Господа: яка ж інша ціль Вашого служення серед народу, що вже майже затратило і дух християнства, і християнське обличчя?

Підпис:

Александр Солженіцин,
Хрестопоклінний Тиждень
Великого Посту, 1972."

Від ред. „В. й К.” — А. Солженіцин написав листа (якого у світі назвали „Великопістним Посланням” Солженіцина) до патріярха Московського Пімена тоді, коли цей патріярх вибирався в широкорозголошену подорож до Єрусалиму та до інших православних центрів у світі. Ця його подорож мала початися 14 квітня 1972 р., але дату її початку згодом було відложено на 2 травня 1972 р.

**

Александр Солженіцин за професією — математик. Під час другої світової війни він був у советській армії старшиною артилерії.

Коли диктатор СРСР Йосиф В. Сталін помер, і новий диктатор, Микита Хрущов, почав боротьбу проти культу Сталіна, тобто, як це в СРСР офіційно кажуть, боротьбу проти „культу особи”, він звелів видавництву російського літературного журналу „Новый мир” (редактором якого був Алексій Твардовський), щоб воно видало повість А. Солженіцина „Один день у житті Івана Денисовича”. Це повість переживань у концентраційному таборі за часів Сталіна, тобто за тих часів, коли Солженіцин також зазнав ув'язнення в тому так званому „виправно-трудовому” таборі, де він пробув 8 років.

Як письменник, А. Солженіцин став відомий у всьому цивілізованому світі в листопаді 1962 р., коли вийшла з друку його повість „Один день у житті Івана Денисовича”.

Коли Політбюро ЦК КПСС усунуло Хрущова від влади, а компартія СРСР на його місце вибрала Леоніда І.

Брежнєва, влада заборонила друкувати твори Солженіцина. Його повісті „Перший круг” і „Палата хворих на рака” вийшли друком не в СРСР, а за кордоном (1968 р.).

Повість „Палата хворих на рака” почали були частинами друкувати на сторінках журн. „Новый мир”, але влада наказала була припинити публікацію цього твору.

Року 1970-го А. Солженіцина відзначили Нобелівською премією за його літературну творчість, але він не поїхав до Осльо, щоб прийняти цю премію, бо боявся, що советська влада назад не впустить його до СРСР. (А. Солженіцин прийняв цю премію 1974 р., коли влада виселила його з Советського Союзу).

9 вересня 1973 року Солженіцин вислав до першого секретаря ЦК КПСР Л. Брежнєва, до голови Ради Міністрів СРСР А. Косигіна й до голови Верховної Ради СРСР Миколи Підгорного обширного листа з порадою, щоб вони виреклися комунізму, скасували советську систему, але при тому, щоб вони також відмежували державу від розкладових впливів Заходу, та щоб повернули її на шлях традиційно-патріярхального життя.

Року 1974-го на Заході вийшов перший том великого твору Солженіцина „Архіпеляг Гулаг”. Влада СРСР за це проголосила його „зрадником Батьківщини”. І з таким написом були в Москві розвішені плякати на прилюдних місцях.

12 лютого 1974 р. політична поліція арештувала його і, згідно з наказом влади, 13 лютого того ж року насильно вивезли його советським літаком до міста Франкфурту в Західній Німеччині. Звідти він виїхав до міста Цюриху в Швейцарії й там він живе досі. У березні 1974 р. до нього з СРСР приїхали його мати й дружина з дітьми. (Це вже друга дружина. Перша дружина покинула його, коли влада почала його переслідувати). Вони привезли з собою решту машинописів твору „Архіпеляг Гулаг”.

Великдень 1975 р. Солженіцин і його дружина провели в Монреалі, бо він бажав бути в російській православній церкві на Пасху.

ПРО КНИГИ СВЯЩЕННОГО ПИСЬМА

В сиву давнину, коли люди ще не знали письма, то Закони Божі, Його одкровення, завіти (домовленість, спілка) Бога з людьми, а також визначні події від створення світу передавалися усно від покоління до покоління, в так званих „Священних Переданнях”. Їх переймали й зберігали достойніші люди свого часу. Віра в Єдиного Бога зберігались у нащадків Авраама — обраного Богом жидівського народу. У своєму рості він мусів стикатися з сусідніми, поганськими народами, і щоб зберегти чистоту їхньої віри, Мойсей, за наказом Божим, записав з тих Передань, найголовніше щодо віри, у книзі „Буття” (або інша назва „І кн. Мойсея”). Поступово до книги „Буття” було додано чимало богонадхнених книг. Зібрані в одне, ці книги звалися мовою гебру (старожидівською) „Сифарим” — (рукописи на пергамені), що було перекладено на церковнослов'янську мову як „књиги”. Слово „књига” має багато значень: 1. — літера-буква, 2. — письменність, 3. — мистецтво писати, 4. — письмо-рукопис, 5. — властиво саме „КНИГА” — з'єднані зошити списаних, або друкованих аркушів.

Перше письмо, що його дістав жидівський народ, були кам'яні скрижалі (плити) з десятьма Божими Заповідями) (Вих. 24:12). Вони зберігалися у „Ковчезі Завіту”, у Святая Святих Храму. Перед тим, як Єрусалим зруйнували вавилоняни, пророк Єремія заховав „Ковчег Завіту” на горі Нево (2 Мак. 2:4-5), але місця цього схову досі не знайдено. Книги Мойсея, як думають учені, були написані на папірусі. Найдавніші жидівські рукописи мали букви майже тотожні із старофінікійськими; пізніше їх застпупили так звані „квадратові”, що їх вживають жиди в своєму письмі дотепер. Письмо гебру пишеться й читається від правої руки до лівої.

Папірус — довголітня трав'яниста рослина, з родини осокових, що росте по берегах стоячої води на півночі

Африки, на ґрунтах багатих на мул. У землю вкорінюється грубе, здеревеніле приємно-пахуче коріння, а з води у повітря виступають великі, тригранчасті стебла, щось із три ярди (метри) заввишки, і як рука, завгрубшки. На верху стебел пишні китиці з колосків (штук по 100, а то й більше). Рослину папірусу єгиптяни вживали на різноманітні потреби: з м'яких частин пили солодкий сік; нижню, грубшу частину смажили й їли; молоді паростки йшли на їжу; коріння становило добре паливо для розтоплювання міді й заліза; з кори робили сандалі; з волокна виробляли тканини, що були дорожчі за льняні; із стовбурів робили плоті, а іноді й цілі судна... Особливо важливе для культури було використання папірусу, як матеріял для письма. Стрижень, завгрубшки в долоню руки, розрізували на продовжні стяжки, які щільно викладали на дошку, на них упоперек, під простим кутом, накладали ще шар таких стяжок, клали під гніт, а потім висушували на сонці. Папірус з молодих розслин виходив ясно-жовтого кольору, а із старих — темно-жовтий. Для письма „книжок”, полотнища склеювали вздовж, на подоби рушників, а не зшивали, як сучасні книжки. Списаний папірус скручували в сувої та зберігали сторчком у коробках. Чорнила, що їх брали писати на папірусі, робили з сажі та олії досить густої консистенції, а писали тростинками.

Єгиптяни писали на папірусі за сивої давнини. Найбільше розповсюдження письма на папірусах припадає на розквіт геленсько-римської культури. В Малій Азії, між Триполісом й Бейрутом є місто Біблос, відоме за 4000 р. перед Р. Хр. Воно згадується у Старозавітньому Письмі, як місто Гевал. Це було висококультурне місто, в якому за часів розквіту греко-римської письменности було розвинене списування на папірусах творів тодішніх письменників. Ті рукописи за назвою міста звалися „біблос”, яке увійшло в грецьку мову як рівнозначне рукопису, книги. Ми знаємо багато іменників, що свої назви завдячують назвам міст їх початкового виробу. Як приклад, назовемо; „пергамен” з міста Пергаму „кампани” (стара назва дзво-

нів), що їх почали виливати у Кампані (Італія); „одеколон” (францу.) — вода з Колону тощо. Слово „Біблія” має свою історію: книга, по-грецькому, біблос. Мала, тонка книга — „книжечка” — біблїон (серед. роду) — її множина — БІБЛІЯ. Св. Іван Золотоустий каже: „Біблія — то чимало книжок, що утворюють одну — Єдину”.

У граматиці латинської мови, іменники, що мають закінчення „іа” належать до жіночого роду; звідти слово „Біблія”, вже як однина жіночого роду увійшло в церковнослов’янську, а потім і в українську мову. Святі Іван Золотоустий та Єпіфаній кажуть, що жида їх часу Свящ. Письмо називали „Біблія”. Цю назву тепер скрізь вживають, як рівнозначну до Священного Письма.

Після п’ятого сторіччя по Р. Хр. папірусу для рукописів майже зовсім не вживали, — його витиснув пергамен.

Пергамен — спеціально вироблені для письма шкіри з ослів, свиней, телят, кіз та овець. Виробляти для письма шкіри тварин почали вже давно. В Асиро-Вавилонському царстві їх називали „дифтерія” (гр.) — шкіра, але вона була дорога і не витримувала конкуренції з порівняно дешевим папірусом, тим то виробництво дифтери за часів розквіту письменства греко-римської культури було досить обмежено.

Місто Пергам (Мал. Азія) славилось своїм спеціальним виробом різноманітного дифтеру. Цей засіб наслідували інші міста, зберігаючи назву міста, відкіля розповсюдився такий вироб шкір, і у першому сторіччі по Р. Хр дифтеру уже скрізь називали „пергаменом”.

Пергамен для Свящ. Письма виробляли тільки з козячих або овечих шкір і вибілювали, букви не лише чорними чорнилами, а й різнокольоровими фарбами, які виробляли з дубильних речовин, що їх настоювали на воді з додатком цукру. Для писання такими чорнилами брали пташині пера, здебільшого гусячі. Вдавнину списаний у вигляді рушника пергамен, накручували на спеціальні державки — одну вгорі рушника, другу внизу та зв’язували

мотузком. Особливо розкішні рукописи ховали в багато-прикрашених футлярах.

Християнські письменники оцінили якість пергамену: його довготривалість, письмо на обох сторонах та можливість змити зроблену помилку — правописну чи богословську — і написати правильно. Оскільки пергамен був дуже дорогий, то бувало, що монахи змивали цілий твір, якого вони або вживали замало, або написане вважали за ересь, і на змитому пергамені писали щось інше. Такі переписані пергамени мають назву „палімпсести” (гр.). Ними цікавляться сучасні вчені для перевірки Свящ. Письма, християнських догматів тощо.

Десь між третім-четвертим сторіччям пергамен почали складати у так звані „квартерніони” (лат.), що мали по 16 сторінок; пізніше кварталіони почали зшивати один з одним і з'явилась книга, тоді звана „кодекс” (лат.), або „біблос” (гр.). Пергаменові книги масивні, важать багато, тому кожен книгу Свящ. Письма оформлювали окремо, здебільшого ті, що були потрібні для богослужбового вжитку. Збірних томів не робили.

Оформлення середньовічної книги було надзвичайно нарядне і, розуміється дуже дороге. (Як приклад, подамо історичну довідку, що для написання „Остромирової Євангелії” було забито від 150 до 300 ягнят, і це тільки самий початок витрат!). З 4-5-го сторіч'я для особливо розкішних видань пергамен фарбували на фіялковий, червоний, жовтий або чорний колір, а на ньому писали срібними або золотими буквами. Письмо прикрашали заставками, додавали у тексті маленькі малюночки — „мініатюри”. По-мистецькому оформлене письмо приладжували в обкладинки — дерев'яні дощечки, обтягнуті дорогою шкірою, прикрашені золотими або срібними орнаментами з дорогоцінними самоцвітами, маленькими склицьованими (емальовими) образками-медальйонами.

У середньовіччі книга була рідким явищем: не кожне місто мало книгу! Здебільшого власниками книг були монастирі, і рідко в якому з них були зібрані всі книги Свящ. Письма. Бували випадки, що за книгу давали кілька маєт-

ків. Розуміється, що на таку розкіш могли дозволити собі тільки дуже багаті люди. Св. Іван Золотоустий дорікав своїм сучасникам, які мали такі дорогоцінності, тримали їх у своїх палацах, як прикрасу, пишалися ними, а тим часом і не знали їх змісту, бо не читали їх, та й у церкві неухважно слухали святе навчання.

Папір. Винахід паперу приписують китайцям (у 2-му віці перед Р. Хр.). Папір — це повсть із роздроблених у спеціальних млинках рослинних волокон, висušена спеціальними прасками. Аркуші паперу можуть бути тоненькі — 0,002 см. і грубі — 2-3 см., що зветься „текстурою” — картон. Уміння виробляти папір прийшло в Україну в 14-15 сторіччі. З появою паперу (дешевого матеріялу до письма), що швидко витиснув з ужитку і пергамен і папірус, поживавилась письменність, а після винаходу і розквіту друкарства (в Україні з 16-го сторіччя, стало можливим кожному, хто цього бажав, мати книги Свящ. Письма — Біблію.

Християнська Біблія складається з двох частин — Старого Завіту та Нового Завіту; кожна має свою історію накопичення, свої поділи.

ПРО КНИГУ СТАРОГО ЗАВІТУ

Священне Письмо Старого Завіту, що його ми читаємо тепер, постало не відразу. Написання його взяло більше, як тисячу років. Перша книга була написана за часу виходу жидівського народу з єгипетської неволі — 1615 р. перед Р. Хр., а останні (канонічні) книги не пізніше, як у половині 5-го сторіччя перед Р. Хр.

Мойсей, що одержав письмо від Бога для нащадків Ізраїля, записав у своїх книгах походження всесвіту, людей, їх віру в єдиного Бога, закони, що їх дав людям Бог, історію жидівського народу, єгипетську неволю і визволення з неї. Усіх Мойсеевих книг — п'ять; вони звуться мовою гебру „Тора” — (Закон), а також „П'ятикнижжя”. Мойсей наказав зберігати ті книги „праворуч Ковчега За-віту” (Втор. 3:24-26). Там само зберігалися книга Ісуса

Навіна (Нав. 24:26), та книги Самуїла (I Царства, або I Сам. 10:25).

Час від Самуїла до Вавилонського полону був часом розквіту жидівської культури. Тоді було додано до Священних Книг „Псалтир” Давида, Соломонові твори, книги 9-ох пророків та інш. Збирали, перевіряли й зберігали Свящ. Книги Старші з народу та пророки. У книгах „Параліпоменон” часто та ясно говориться про пророків, як головних авторів жидівського письма тих часів.

Під час Вавилонського полону (607-537 р. до Р. Хр.) були написані книги пророків Єремії, Єзекіїля та Даниїла. За часів після Вавилонського полону вчений священик Ездра з допомогою славного мужа Неемії, перевіrivши всі тогочасні жидівські книги, відібрали ті, що їх вважали за Богонатхнені, і склали із них список-канон. (I Ездри 7:10; Неемії розділи 8-9; 2-га Ездри 8:7; 2-га Мак. 2:13; 3-тя Ездри 145:46-48). Книги, що ввійшли до такого канону, звуться „Священним Письмом”. Упорядкування Свящ. Письма закінчив Симон Праведний у третьому сторіччі перед Р. Хр.

Слово „канон” — грецьке; воно означає „мірило”. „правило”. Уживається слово „канон” також у розумінні „зведення законів”, або як „список, перелік” чогось.

У жидівському каноні 22 книги за числом букв в абетці гебру, тимто деякі книги об’єднані. Усі книги поділені на три розділи:

I Розділ складається з книг Мойсея:

ТОРА — (Закон)

- 1) — Берешит (Спочатку)
- 2) — Еле Шемот (це імена)
- 3) — Вайїкра (і воззвав)
- 4) — Бемідбар (У пустелі), або
— Вай едаввер (і сказав), або
— Елле-Гддебарим (це слова), або
- 5) — Мішна-Гатора (повторення Закону), або
— Сефер-токахот (книга обличення-виявлення).

II Розділ складається з книг;

НЕБІМ — („Пророки” — уста, що промовляють)

- 6) — Сефер Ёгошуа бен нун (Спаситель син Нунів)
— Ісус Навін.
- 7) Сефер Шофетим — Суддів.
- 8) — Сефер Шемуель (Жадання від Бога) — Самуїла.
- 9) — Сефер Мелахім — Царств.
- 10) — Сефер Ётсайгу (Господь врятує) — Ісайї.
- 11) — Сефер Ёремеягу (Звеличений Богом) — Ёремії.
- 12) — Сефер Кинот (Ридання), або Ека (як самотньо).
- 12) — Сефер Ёзекїїл (Божа Поміч) — Ёзекїїля.
- 13) — Сефер Шеех Азар (Дванадцятипророччя) —
— Декапрофетон (гр.):
 1. Гошея (Господь допоможе) — Осія.
 2. Ёель (що існує є Господь) — Ёїїл.
 3. Амос () Амос.
 4. Міха () Михей
 5. Ёна (Голуб) Ёона.
 6. Габакук (Борець) Авакум.
 7. Овадья () Овдій.
 8. Нагум () Наум.
 9. Цефанья (Господь сховав) — Софонія.
 10. Зехарія (Згадає Господь) Захарія.
 11. Гаггай () Агей.
 12. Малахі () Малахія.

III Розділ складається з книг:

КЕТУБІМ — (святих рукописи).

- 14) — Тегелім (хваління) — „Псалтир” (гр.).
- 15) — Мишле Шелом (Притчі Соломона) — „Паремії”
(гр.).
- 16) — Ёв (Переслідуваний) — Ёова.
- 17) — Шир Гаширім (Пісня над піснями) — Руф.

- 18) — Когелет (Проповідник на зібраннях) — „Еклезіаст” (гр.).
- 19) — Есфир.
- 20) — Даниїл (Божий Суд) — Даниїла.
- 21) — Езра () Ездри.
- 22) — Дівре-га-Йямім (Події днів) — „Параліпменон” (гр.).

Каноничні книги Свящ. Письма, писані мовою гебру, крім: в Єремії розділи 10 та 11; у Даниїла від 2:4 до 7:28; у Ездри від 4:8 до 6:18, і 7:1226, що писані арамейською мовою.

**

Розвиток написання Свящ. Письма, як дослідили вчені, мав чотири періоди.

Перший період від 17 до 5-го сторіччя перед Р. Хр. Він охоплює час від написання Мойсеевих книг до складання списку-канона Свящ. Письма за Ездри. Тоді в письмі не відокремлювали слів і не мали великих букв. А що найважче було до читання в письмі гебру, то відсутність букв для голосівок. Тільки живе розуміння мови, поки вона ще не була мертва, могло керувати вимовою слів, але, розуміється, не могло відвернути багатьох труднощів й непорозумінь для малоосвіченого читача. Учені припускають, що тільки в поетичних творах Свящ. Письма тих часів, самі автори робили поділ віршів на піввірші. Засоби розповсюдження та збереження священних текстів за тих часів були дуже непевні.

Другий період — з 5-ого сторіччя перед Р. Хр. по 5-те сторіччя після Р. Хр. Цей період — час утворення канона Свящ. Книг до цілковитої стабільності Талмуда.

У полоні жиди забували свою мову й переходили на живу мову панівного народу. Місто Вавилон, де їх поселено, містився на рівнині Арам, що простягалась із заходу від Ливанських гір на схід поза річку Єфрат, а з півночі від Таврійських гір до Дамаску на півдні. По греко-римському цей терен звався Сирія й Месопотамія. Наро-

ди, що заселявали ту рівнину, походили від Семового сина Арама — семіти, загально звалися „арамійцями”. Мови араміїські (Сирії й Халдеї) споріднені з гебру. Араміїці того часу проводили міжнародню торгівлю, і зі своїм крамом поширювали й свою мову. За царювання Дарія (521-485) араміїська мова була мало що не міжнародня. У цей період під впливом араміїського письма старожидівські букви набули теперішньої, так званої „квадратової” форми, але значків чи букв для голосівок так і не було додано. Правила для читання зберігалися й переходили від покоління до покоління тільки за передаванням через практичне вивчання мови, бо стара мова виходила з ужитку. Це, розуміється, вимагало чималої науки. У цей період текст Свящ. Письма перевірили члени Великої Синагоги. (Слово „синагога” — грецьке, у перекладі — збори, зібрання).

З часом, книги Тори поділено на 154 розділи — „Парашіоти”, що починались з нового рядка. Їх прочитували впродовж трьох років по одному розділу кожної суботи. Після 8-го сторіччя по Р. Хр. запроваджено поділ на 54 розділи-парашіоти. Їх прочитують упродовж одного року. Пророчі книги „Небім” поділено на „гофтароти”, тобто „відпусти”, бо по прочитанню того розділу люди виходили з синагоги. Остаточний поділ Біблії на слова, стихи та розділи оформився тільки в 5-му віці по Р. Хр.

Третій, так званий масоретський період охоплює час між 5-тим та 11-тим сторіччям по Р. Хр. У цей період запроваджено в письмі крапки та риски, — спеціальну пунктацію, — яка не змінюючи старих букв Свящ. Письма й не додаючи нових, допомагала — залежно від того, де той значок поставлено, чи над, чи під буквою — правильно вимовляти приголосні звуки, визначити одинадцять голосівок, розділові знаки, наголоси тощо. Тими знаками було полегшено читання та розуміння Свящ. Письма.

Через важке розуміння старого письма жиди робили собі помітки на берегах рукописів, а іноді й між рядками. Ці помітки називали „кетіб” (що написано) та „кері” (що треба читати). То були правописні (граматичні), по-

яснювальні (екзегетичні) та богословські (теологічні) поправки тексту Свящ. Письма. Збірка таких приміток в одне зведення звалось „масора” — від дієслова гебру „масор”, що означає: — передавати іншим набуте вчення. Равін Яків-бен-Хаїм зібрав усі помітки за абеткою в одне ціле зведення. Його праця називається „Великою або Кінцевою Масорою”.

Четвертий період від 11-го до 15-го сторіччя по Р. Хр. — часу видання друком першої жидівської Біблії. У цей період зовнішній вигляд письма вже не мінявся. А рукописи були двох виглядів. — Для читання в синагогах здебільшого писали на пергамені-сувої без масоретської вокалізації і без наголосів. Віддалі між словами і розділами там ретельно зберігали за наказом Талмуда. Рукописи для читання загалу мали форму книги, писали в них на сторінках колонками, здебільшого квадратним шрифтом із масоретськими знаками для голосівок, з численними примітками на берегах.

Перше видання жидівської Біблії було з 1488 р. в Сончино (Італія), а друге в Брешії 1494 р. Цим, другим, користувався Лютер, перекладаючи Біблію на німецьку мову, Біблію „Рабінів” видано 1569-1572 рр. у Венеції, з примітками вченого рабіна Якова-бен-Хаїма. З тих Біблій були передруки інших видань.

**
*

Шануючи своє Свящ. Письмо, жида не перекладали його на інші мови. Проти їх бажання Мойсееву Тору списали своїми літерами самаряни 450 р. перед Р. Хр. Це, як досі нам відомо, перший, так би сказати, „переклад” Свящ. Письма.

У другому сторіччі перед Р. Хр. стали рідше вжати мову гебру; її заступила арамейсько-халдейська. Щоб було зрозуміле Свящ. Письмо жидівському народові, почали по-халдейському писати перекази з Письма, що їх називали „таргуми” (парафрази, скорочений виклад). Тепер відомі 10 таргумів. Найстарші парафрази: — на Тору — рабіна Онкелоса; — на „Небімим” — рабіна Йонафана. У всіх таргумах є тлумачення та пояснення до священного

тексту, а іноді додані й цілі оповідання з народних передань (апокрифів).

Після походів Олександра Македонського, панівною мовою стала грецька — діалект олександрійців (Єгипет) „кіні”, що витиснув, як міжнародню, арамейську мову. Стародавні жидівські історики Філон та Йосиф Флавій запевняли, що в давнину було перекладено багато жидівських релігійних книг на грецьку мову, але слідів тих перекладів покищо не знайдено.

Найдавніший переклад Біблії на грецьку мову зроблено, за православним переданням, у 271 р. до Р. Хр. для Олександрійської бібліотеки на бажання фараона Птолемея Філадельфа. Первосвященик Великої Синагоги — Єлеазар призначив 72 ліпших перекладачів із жидів, і послав їх з найдокладнішим примірником Свящ. Письма, що складався з 22-ох канонічних книг та з 11-ох так званих неканонічних, але які жиди шанували, як священні. Цей переклад, через повагу до об'єднаної праці перекладачів, зветься „Перекладом Сімдесятьох”, по-латині — „Септуагінта”. Православна Церква зберегла в своїй Біблії неканонічні книги цього перекладу й користується ними, віддаючи їм належну пошану.

У другому віці по Р. Хр. зроблено три переклади Старого Завіту, але до нас вони не дійшли; зберіглися тільки уривки в творах бл. Єронима. У тому же сторіччі зроблено переклад цілої Біблії на сирійську мову, відомий під назвою „Пешито” — себто чистий, непошкоджений переклад. Найдавніший переклад Старого Завіту на латину зроблено на початку християнства з грецького перекладу Сімдесятьох, і звався він „Старо-Італійський”. У 384 р. бл. Єронім переклав Старий Завіт з гебру на латину, дотримуючись Септуагінти. 1462 р. Йоган Гутенберг той переклад видрукував. — Це була перша друкована книга. Переклад Єронима має назву „Вульгата”, що в перекладі означає — „для загального вжитку”. У 16-му сторіччі Католицький Собор дозволив народові користуватися тією Біблією.

У стародавніх християнських рукописах Свящ. Письма речення й слова не відокремлювались. Перший, ще з 462 р., що почав відокремлювати речення, що містили в собі закінчену думку, був диякон Євлогій з Олександрії (Єгип.). На Заході теперішній поділ на розділи зробив у 1205 р. кардинал Степан Лангтон, а довершив той поділ домініканець Гуг де Сен-Шир, у 1240 р. Паризький друкар Роберт Степан поділив розділи Біблії на стихи у 1555 р. Того самого часу Алдус Мапуцій запровадив у письмо розділові знаки.

**

У 16-17 сторіччях, щоб не вкрадалися в друковану Біблію помилки, пророблено величезну роботу над перевіркою перекладів Свящ. Писань кількома мовами, що їх друкували рівнобіжно й одночасно в так званій „Поліглоті” (грец.) — багатомовна — книга.

Першим таким виданням з 1514-1517 рр. в місті Аلكалі (Іспанія) була Біблія — **Комплутенська** поліглата, що складалася з 6-ох томів: перші 4 томи — Старий Завіт, П'ятий том — Новий Завіт, шостий — словник і граматики. Тексти мовами: гебру, латина (Вульгата), грецька (Септуагінта) і дослівний її переклад на латину, халдейський парафраз з дослівним латинським перекладом.

Поліглата **Антверпенська** (Бельгія), або **Королівська Біблія** з 1569-1572 рр. мала 8 томів. Там зібрані: Біблія гебру; Вульгата з Новим Завітом (грец.); Септуагінта (гр.) з дослівним латинським перекладом; декілька халдейських парафраз; сирійський переклад буквами і сирійськими, і гебру з латинським перекладом.

Поліглата **Паризька** з 1645 р. має 10 том. Склад такий, як і в Антверпенській, до того ще один сирійський і арабський переклади з латинськими поясненнями, і так зване „Самаритянське П'ятикнижжя”.

Поліглата **Лондонська** або **Вальтонівська** з 1657-1669 рр. Вона має декілька примірників первісного тексту і, крім перекладів, що є в Паризькій поліглоті, має до того етіопський й перський, кожний з поясненнями латиною. До цієї поліглоти додано окремо словник на 7 мов: —

гебру, халдейська, сирійська, самаритянська, арабська та етіопська. Папа Олександр VII вніс цю поліглоту в кодекс заборонених книг.

**

Православна Біблія складається з 50-ти Старозавітних книг: — 39 так званих „канонічних” і 11 „неканонічних”. Вони поділені за своїм змістом на 4 розділи: Законодавчі, історичні, навчальні та пророчі. Для більшої зручності олександрійські перекладачі — „Сімдесят” поділили деякі книги жидівського канону та дали інакші заголовки. Перелік їх такий:

Книги Законодавчі — Мойсеєві:

1. Буття.	4. Числа.
2. Вихід.	5. Второзаконня.
3. Левит.	

2. Історичні:

Книга Ісуса Навина.
Книга Суддів.
Книга Руф.
I Книга Царств або I Самуїла.
II книга Царств або II Самуїла.
III книга Царств або I книга Царств.
IV книга Царств або II книга Царств.
I книга Літопису або Параліпоменон (гр.).
I книга Літопису або II Параліпоменон.
Книга Ездри.
Книга Неємії.
Книга Есфірі.

Неканонічні:

Книга Товіта.
Книга Юдифі.
II книга Ездри.

III книга Ездри.
I книга Макавеїв.
II книга Макавеїв.
III книга Макавеїв.

3. Навчальні:

Книга Йова.
Книга Хваління — Псалтир (гр.).
Книга Притчей Соломона.
Проповідник — Екклесіяст (гр.).
Пісня над Піснями.

Неканончні:

Книга Мудрості Соломона.
Книга Мудрості Ісуса сина Сираха.

4. Пророчі:

Книга Ісаї.	Книга Йони.
Книга Єремії.	Книга Михея.
Книга Плачу Єремії.	Книга Наума.
Книга Езекіїля.	Книга Авакума.
Книга Даниїла.	Книга Софонії.
Книга Осії.	Книга Агея.
Книга Йоїла.	Книга Захарії.
Книга Амоса.	Книга Малахії.
Книга Овдія.	

Неканонічні:

Книга Варуха та Послання Єремії:

У канонічних книгах є в Православній Біблії деякі неканончні оповідання, а саме: — „Молитва Манасії” в кінці другої книги „Літопису”; деякі стихи, що не дано їм нумерації, в книзі „Есфир”; з книги Даниїла: — „Пісня трьох

юнаків” у третьому розділі; „Історія про Сусану” в 13-му розділі; „Про Вила й Змія” в 14-му розділі.

Неканонічні книги написані, у відомих нам найдавніших рукописах, мовами гебру, грецькою і одна (III Ездри) — латинською.

**

У половині IX сторіччя Св. Кирил переклав на слов'янську мову книги для богослужбових читань: Євангелії, Апостол, і вибір із Старозавітного Письма, так званий „Паремійник”, що походить з грецького слова — „паремія”, по слов'янськи „Притча”. Так зветься навчання, де в короткому оповіданні міститься прихована істина; або як іносказання; або як речення багатозначного змісту. У нашій Церкві часто читається дещо з „Притчей Соломона”, тому під назвою „Паремія” розуміється у нас читання з Старого Завіту (хоч бувають зрідка із Нового Завіту). Паремії читаються на Всенощних під великі свята; на „Часах” й щоденних вечірнях у Великий Піст; на „Царських Часах”; на деяких Молебнях.

Після смерті Св. Кирила, Св. Мефодій переклав усі Книги Біблії з тексту Семидесятых, крім книг Маковейів. Переклад був зроблений письмом „глаголиця”, досить складною абеткою, що її склав Св. Кирил для моравів. Читати глаголицю можуть лиш фахівці. Книги, писані глаголицею, зберігаються по деяких монастирях Моравії (у складі сучасної Чехії). Найстарша з них „Зографська Євангелія” з 1305 р. Учень Св. Кирила спростив ту абетку і назвав її на шану свого учителя „кирилиця”, яка вживається і досі у церковнословянському письмі. Від моравів той переклад, писаний кирилицею, дістали болгари, а від болгарів — ми. Найдавніші книги були написані так званим 4 „Уставом”. В ньому переважали прості лінії, правильні кути та кола. Пізніше перейшли на „Півустав”, то було письмо неправильне, ломане з буквами над рядками (так зван. „Тігла”). В Уставі й Півуставі кожна буква писалася окремо. З часом букви окремого слова стали сполучати одну з одною і виник так званий „Скоропис”.

Рукописні книги були дуже дорогі, тим то перепису-

вали тільки ті книги, що були потрібні для Богослужб. Перший збірник рукописних слов'янських книг Свящ. Письма Старого Завіту, з великими труднощами, склав новгородський архієп. Генадій, для боротьби з жидівствующими у 1499 р. Він зібрав був усі книги Біблії, крім III кн. Макавеїв, з перекладів Сімдесятох і Вульгати. То було унікальне явище і то в єдиній архієпархії. З цієї збірки було зроблено два списки. І самий збірник, і його списки зберігалися перед революцією в Росії в синодальній бібліотеці у Петербурзі.

Одним із тих списків користувалися вчені при Острозькій Академії, коли вони, під проводом Герасима Смотрицького, підготовляли Біблію до друку. Велика заслуга острозьких видавців у тому, що вони виправили Геннадієвську збірку за грецькою Біблією, і намагалися звільнити переклади від типу й канону Вульгати, і дотримуватись типу й канону грецького перекладу Сімдесятох. Надрукував ту Біблію 1581 р. Іван Федорович за князя Костянтина Острозького. Це була перша в Україні друкована Біблія. У 1663 р. Острозьку Біблію передрукували у Москві. Українські вчені — Симон Тодорський, Варлаам Лящевський, Яків Блоницький та Гedeон Сломінський звірили слов'янський переклад із грецьким, і за ним дещо виправили в Острозькій Біблії.

У 1751 р. була надрукована виправлена ними, так звана „Єлізаветинська” Біблія. Її передруковано в Почаєві 1798 р., а в 1859 р. у Перемишлі, вже як греко-католицьку — з ілюстраціями. За Катерини II Біблія була русифікована, додано наголоси для російської вимови. У такому вигляді мова церковно-слов'янської Біблії вживалась при Богослужбах на Лівобережній Україні, збереглась до нашого часу.

Франциск Скорина, білорус з Полоцька, надрукував у Празі в 1517 р. свій переклад великої частини Біблії на „руську” (білорусько-українську) мову.

У другій половині 19-го сторіччя П. Куліш переклав канонічні книги Старого Завіту з гебру на українську мову. Сталася пожежа, і його переклад згорів. Але він по-

чав працю знову, а чого не встиг (через смерть) закінчити, переклав Ів. Нечуй-Левицький. У той же час Ів. Пулюй переклав з грецької мови Новий Завіт й Псалтир. У Відні 1903 р. накладом Британського Закордонного Біблійного Товариства (протестанти) була видана ця Біблія, а 1944 р. перевидана.

Проф. Іван Огієнко (пізніше Митрополит Іларіон) переклав канонічні книги Біблії, і року 1962 її видало те саме Товариство.

1963 р. католики видали переклад Біблії (канонічні й второканонічні), що їх переклав з гебру і грецької мов (дотримуючись Вульгати) о. Іван Хоменко.

Псалтир

У Православній Церкві Псалтир найбільше вживана книга Старого Завіту. Пісенноспіви Псалтиря щодня читають і співають у Богослужбах; його читають над померлими, а встаровину з нього вчилися діти читати. Тим то Псалтир треба розглянути окремо від інших Старозавітних книг Біблії.

Слово „Псалтир” походить від грецького дієслова „псоло”, що означає — бринкати на струнах, — а від нього „псалтиріон” — музичний інструмент, подібний до гарфи, на якому супроводили співи священних віршів. Мовою гебру ця книга зветься — „Кетубім Тегеллим!” — книга Хваління.

Книга Псалтир складалася впродовж вісьмох сторіть — від Мойсея до Ездри-Неемії. У складі Псалтиря — один псалом Мойсея (пс. 89), Три Соломона — (пс. 71,126,131), дванадцять Асафа та його нащадків, один Ємана (пс. 88), одинадцять псальмів Кореевих, 78 — царя Давида, 44 невідомих поетів і один псалом — 151 — неканонічний, що його нема в жидівському Псалтирові, але він був здавна відомий і його долучили до Псалтиря ще 72 перекладачів Біблії.

Сучасні українські Псалтирі (і протестантський, і католицький) мають нумерацію псалмів за масоретським

поділом. В перекладі Сімдесяти, найстаршому щодо нас дійшов, і що його вживає Православна Церква, цей поділ трохи інакший: пс. 9 та 10 об'єднані, а до 146 псалма жидівського числення додано пс. 147 — далі рахунок іде однаковий. Рахунок православних псалмів на одиницю менший. Як наприклад: наш „Покаянний псалом” — 50, за масаретським численням 51.

Напервах псалми були укладені в трьох збірниках: перший і третій зуться „Ягвестичні”, бо там назву Бога вживають — ягве, а у другому — Елогім, тому цей збірник зветься „Елегістичний”.

Сучасний Псалтир поділяється на 5 частин:

I частина — закінчується словами: „Благословен Господь”. (пс. 40:14).

II частина закінчується словами: „Скінчилися молитви (пісні) Давида, Сина Єсеевого” (пс. 71:20).

III частина закінчується словами: „Благословен Господь”. (пс. 88:53).

IV частина закінчується словами: „Благословен Господь” (пс. 105:53).

V частина закінчується кінцевими словами Псалтиря.

Як припускають вчені, перші дві частини були складені за царів Давида — Єзекії, а третя-п'ята — ба Ездри-Неемії.

Церковне Передання оповідає, що Св. Пахомій Великий — основник гуртожиточних монастирів, поділив для своїх учнів Псалтир на 20 кафизм, а кожну кафізму на 3 Слави, і що цей поділ ухвалено отцями Лаодикійського Собору приблизно року 364. (Кафизма слово грецьке — „сидження”, бо дозволяється під час того читання сидіти).

Кафизми складаються з таких псалмів:

1) 1— 8	8) 55— 63	15) 105—108
2) 9—17	9) 64— 69	16) 109—117
3) 18—23	10) 70— 76	17) 117
4) 24—31	11) 77— 84	18) 119—133

5) 32—36	12) 85— 90	19) 134—143
6) 37—45	13) 91—100	20) 144—151
7) 46—54	14) 101—104	

Слідований Псалтир поділу псалмів на стихи не має. Після кожної „слави” читаються короткі молитвословія. Грецька Церква додала до Псалтиря полієлейні псалми та релігійні пісні, а Московська — розклад для щоденного читання Псалтиря та Статті про віру й про Знак Хреста.

Толковий Псалтир зветься так, бо там текст супроводиться відповідним викладом проти віри жидів.

Перший Псалтир мовою гебру, з поясненнями Кимхі, надруковано в Валоні (Італія) 1477 р.

Перші друки Псалтиря церковно-слов'янською мовою були зроблені в Кракові 1491 р., у Відні — 1517 р., у Вільні — 1525 р., у Сербії 1545 р. В Україні перший Псалтир із часословцем надрукував Іван Федорович 1570 р.

На живу українську мову Псалтир переклав у 19-му сторіччі проф. Іван Лулуй і Левицький (в складі Кулішевої Біблії). Надруковано переклади р. 1926 — диякона Федора Хорошого; р. 1936 — проф. М. Корбина; р. 1957 — проф. Ів. Огієнка; р. 1963 о. Ів. Хоменка.

Про Псалтир так писав Св. Василь Великий (дається уривками): „Книга Псалмів охоплює корисне зо всіх книг. Вона пророкує про прийдешність, нагадує події минувшини... тут досконале богословіє, передбачення приходу Христа у плоті, погроза суддів, надія воскресіння, страх покарання, обітниця слави, одкровення таємного... Псалтир — скарбниця доброї науки, що ретельно шукає, як кому вказати на корисне. Псалтир — янгольський захист, схованка від бісів, зброя проти нічного страху, безпека для немовлят, прикраса тим, хто в розквіті літ, утіха старим, найкраще убрання жінок...”

ПРО СВЯЩЕННІ КНИГИ НОВОГО ЗАВІТУ

Свящ. Книги Нового Завіту написали Св. Апостоли з метою висвітлити спасіння людей, що його довершив Син Божий, Господь Ісус Христос.

Першим Письмом Нового Завіту, як каже Свящ. Передання, були Послання Св. Апостолів до новоутворених християнських громад, щоб підтримувати й зміцнювати їх віру. Писали їх невдовзі по воскресінню Христа, грецькою мовою — олександрійським діалектом „кіні”, що його розуміли всі тогочасні освічені люди Римської Імперії. „Кіні” були написані й решта Свящ. Книг Нового Завіту, крім Євангелії від Матвія. (Євангелія — слово грецьке, що в перекладі „Добра Вістка або Добра Новина”).

Приблизно у 8-му році по Вознесенню Господньому почалося сильне гоніння від жидів на християн. Християни боялись, що під час утечі з Єрусалиму, розпорошені, без авторитетних учителів, вони можуть забути або викривити правдиву науку Спасителя, і тому звернулися до Ап. Матвія, щоб він записав для них про Христа та Його науку. Він написав арамейською (сиро-халдейською) мовою, тодішньою загальноживаною жидами говіркою. То була перша написана Євангелія. За Свящ. Переданням з часом її переклав на „кіні” сам таки Матвій з допомогою Ап. Івана Богослова, і цей переклад увійшов у канон Свящ. Письма Нового Завіту. Арамейський текст спотворили, переробивши на свій лад, „юдействующі” еретики.

Як думають православні вчені, Св. Ап. Марко написав свою книгу через десять років; Св. Ап. Лука через 15 років, а Св. Ап. Іван через 32 роки після вознесіння Господа. Книгу „Дії” написав Св. Ап. Лука відразу після того, як написав Св. Євангелію; „Апокаліпсис” — „одкровення” Св. Ап. Іван написав раніше за свою Євангелію. Всі книги Нового Завіту були написані в другій половині першого сторіччя.

Для письма вживали тільки великі букви грецької абетки, і слів одне від одного не відокремлювали. Вживати малі букви і відокремлювати слова почали тільки в 9-му сторіччі. У 15-му сторіччі почали поділяти, за взірцем жидівських „парашіотів” та „гофтаріотів”, що їх читали в синагогах, і книги Нового Завіту на відтинки, які по різних Церквах називали по-різному: „аганосії” — грец. — „читання”, „титли” — лат. — „заголовок” тощо. Ста-

ро-слов'янські книги Нового Завіту, для читання в церквах, поділено на „Зачала” — певні уривки з Письма, які охоплюють більш-менш закінчене оповідання чи думку. Такий поділ Свящ. Письма Нового Завіту зветься „апракосний” (грец.) — цетбо „тижневий”; він вказує, що саме Церква вважає за потрібне читати в певний день кожного тижня впродовж року. Коло читання Свящ. Письма починається з першого, найголовнішого дня року — на Св. Літургії ВЕЛИКОДНЯ. Тоді читаємо — „перше зачало” від Івана, й „перше зачало” Дії.

Євангелії від кожного євангелиста мають кожна свій власний рахунок „Зачал”: Євангелія від Матвія поділена на 161 Зачал; від Марка — 71; від Луки — 114; від Івана — 67. Книга „Апостол”, — Об'єднання книг „Дії” та „Посланы”, що починається з перших слів „Дій Св. Апостолів”, які читаємо на першій Літургії Великодня і закінчується „Посланням до Жидів”, поділена на 335 Зачал. Апокаліпсис на Зачала не поділений, бо не вживається для Богослужебного читання.

Поділ православного Письма Нового Завіту на Зачала не відповідає поділові на розділи в Західній Церкві, — він дрібніший. Для зручнішої орієнтації світських людей, або для докладнішого з означення певної цитати Свящ. Письма, число Зачала перекладається на число Розділів та Стихів Західної Церкви.

**
*

У перших віках по Р. Хр. з'явилося багато оповідань про Ісуса Христа та Божу Матір. Писали їх для того, щоб задовольнити зацікавлення послідовників Христа подробицями з Його життя. Писали оповідання також і еретики, щоб підтвердити свої міркування. Для збереження чистої віри Христової науки треба було всі тогочасні християнські книги передивитися та авторитетно вказати, які з них правдиві — Богонатхненні, а які — людська вигадка. Над переглядом книг працювали кращі голови християнства 4-го сторіччя, і вони вибрали 27 книг. Список-канон тих книг стверджують: 318 р. Лаодикійський помісний Собор

— правило 33; 364 р. Лаодикійський помісний Собор — прав. 60; 691 р. своєю постановою затвердив 6-ий Вселенський Собор (Трульський) — прав. 2, через що цей список-канон обов'язковий для всіх християн.

Православний поділ Священного Письма Нового Завіту, за його змістом, має чотири частини:

КНИГИ ЗАКОНОДАВЧІ

Євангелія від Матвія.

Євангелія від Луки.

Євангелія від Марка.

Євангелія від Івана.

КНИГА ІСТОРИЧНА

Дії Св. Апостолів.

КНИГИ НАВЧАЛЬНІ

Одне Послання Св. Ап. Якова. Одне Послання Св. Ап. Дди.

Два Послання Св. Ап. Петра. Чотирнадцять Послань

Три Послання Св. Ап. Івана. Св. Ап. Павла

КНИГА ПРОРОЧА

Одкровення Ісуса Христа апостолові Іванові Богословові, або по грецькому „Апокаліпсис”.

Книги, що їх зміст зовсім, або не цілком відповідав православній науці, були відкинуті, як невірні, апокрифічні (грецьке слово, — таємні, або приховані, неправдиві). Апокрифічних євангелій було більше, ніж 20; із них євангелії „Якова”, „Хоми”, „Никодима” ближче до Православ'я. Із них дещо перейшло до наших священних передань. Їх цитували давні (I—III віків) Отці й Учителі Церкви. На релігійні теми були створені, як своєрідний народний епос, — апокрифи: „Ходіння Богородиці по муках”, „Одкровення Методієві Потарському”, „Запитання Івана Богослова на Фавор-горі”, а також наші колядки.

Вдавнину Свящ. Книги переписували, тим то могли заходити помилки. Ми бачимо з історії Церкви, що з давніх часів християнські вчені, як Ориген та його послідовники — Ісихій та Лукіян, звіряли правильність Письма через порівняння рівнобіжних перекладів на різні мови. До нас дійшли уривки з їхніх творів: Тетраплі — рівнобіжні переклади чотирьох мов, писані в 4 колонки; Екзаплі — шістьма мовами в 6 колонок; Октаплі — вісьмома мовами у 8 колонок.

Під впливом Протестантизму (раціоналістичний підхід до християнства) — текст Свящ. Письма був багато разів перевірений.

Уперше весь Новий Завіт надруковано в Комплютенській поліглоті чотирма мовами (том 5-ий). 1516 р. Еразм Ротердамський видав у Базелі (Швейцарія) Новий Завіт мовами грецькою та латинською з критичними примітками.

У другій половині 19-го сторіччя проф. Тишендорф у своїй праці каже, що він звірив 900! стародавніх рукописів Нового Завіту, і розбіжностей не знайшов. Ми можемо бути певні, що маємо чисте, непошкоджене Священне Письмо.

Багато рукописних книг початку християнства в Україні-Русі понищено за часів татарської навали. Найдавніша, що збереглась до нашого часу, то „Остромирова Євангелія“, що її списав диякон Григорій у Києві в 1056-57 роках, для Новгородського посадника Остромира. Вона зберігається в еЛнінграді.

У Москві зберігаються старовинні рукописні Євангелії: „Савина книга“ — апрокасна Євангелія з XI ст., писана староболгарською мовою.

„Архангельська“ з 1092 року, списана в Україні.

„Мстиславова“ (Володимировича) з 1117 р., списана в Новгороді — писав її Олекса, син о. Лазаря.

„Добрилівська“ з 1164 р., списав у Новгороді дяк Костянтин Добрила.

„Юрієвська” — списав Федір Угринець перед 1128 роком.

Єдина старовинна рукописна Євангелія „Бучацька” збереглася в Україні у Львові.

Найдавніший рукопис „Апостол” церковно-слов'янською мовою, це „Охридський” з XII віку.

Перша друкована книга Нового Завіту церковно-слов'янською мовою був „Апостол”, що його видав у Чехії Іван Федорович 1564 р., а в Україні у Львові 1574 р. Повністю Новий Завіт церковно-слов'янською мовою уперше надруковано в „Острозькій Біблії”.

**
*

У 16 в. під впливом Протестантизму, що плекав розвиток народної мови в богослужбових книжках, з'являються переклади Свящ. Письма живою, народньою мовою. При появі перекладів Свв. Кирила та Мефодія папи запровадили нову ересь: „тримовну”. Вони казали, що „священні” мови для богослужб можуть бути тільки жидівська (гебру-арамійська), грецька та латинська. 1080 р. папа Григорій VII заборонив вживати народню мову в богослужбах. Правда, папа Олександр цю заборону скасував, навіть поклав Євангелію перекладу Св. Мефодія на Престолі у Соборі Св. Ап. Петра в Римі, але... в епоху „Відродження” (ренесанс), кард. Гозій, на доручення Римської Курії, написав книгу “*de dextro verbo Dei*”, де є таке речення: „Дозволити народові (людям) читати Біблію, — означає давати святиню псам і кидати перли свиням...”

Москва — „Третій Рим” — запровадила нову мовну ересь, бо вважає церковно-слов'янську мову, ще й з російським наголосом за „божеську”, — українською молитись не можна.

У 15-му віці, під впливом Протестантизму, що плекав розвиток народної мови в богослужбових книжках, з'являються на Україні переклади Свящ. Письма живою народньою мовою.

Перший переклад Нового Завіта на живу „руську” мову в 1561 р. зробили писар Михайло, син протопопа Са-ноцького Василя та о. Григорій, архимандрит Пересоп-ницького монастиря на Волині. — То, так звана „Пересоп-ницька” Євангелія (чотирьох євангелистів). Оригінал рукопису до нашого часу не зберігся. На замовлення гетьма-на Івана Мазепи був зроблений з оригіналу список, що зберігався в Полтавському музеї. Інший список має наз-ву „Житомирська Євангелія”.

У Хоросеві на Волині 1581 р. Валентин Негалевський переклав Євангелію, рукопис якої зберігався в Києві, у Михайлівському монастирі (до більшовиків).

У 1565 р. Василь Тяпинський надрукував свій пере-клад на Білоруську мову в так зван. „Кочевій Типогра-фії”.

1568 р. накладом литовського гетьмана Григора Ход-кевича була надрукована „руською” мовою — „Учительна Євангелія” в Заблудові (Горденська губ.). „Учительну Євангелію” склав Константин-Болгарин, учень Свв. Кири-ла та Мефодія, в 894 р. Вона складається із недільних ка-зань Івана Золотоустого, Кирила Олександрійського та інших проповідників за часів розквіту християнського бо-гословія. Ті казання містилися в порядку богослужб „ко-ла року”, починаючи з неділі Великодня й кінчаючи ка-занням на Вербну Неділю.

У 17 сторіччі, під натиском єзуїтів, що повели бороть-бу проти протестантського руху в Східній Європі, у нашу мову ввійшло багато слів латинського походження, і деякі з них згодом зовсім витиснули з ужитку наші, слов’янсько-го пня слова.

**
*

У початках 19-го сторіччя — Григорій Квітка-Осно-в’яненко й о. Маркіян Шашкевич — (Схід і Захід Укра-їни!) перекладають на українську мову уривки з Нового Завіту.

1860 р. Пилип Морачевський переклав чотири Єванге-лії та Дії Апостолів. Заходами архієп. Парфенія Подоль-ського їх надруковано в Україні тільки-но 1903 р. У Поль-

щї цей переклад видано 1936 ., як „Напрестольна Євангелія.

1881 р. проф. Іван Пулюй спробував мати дозвіл надрукувати в Росії Новий Завіт, що він його переклав із грецької на українську мову, але такого дозволу не дістав... Його переклад надруковано в складі Кулішевої Біблії.

1903 р. греко-католики надрукували Новий Завіт, що його переклав Ол. Бачинський.

Проф. Михайло Корбин переклав всі Апостольські Послання, Апокаліпсис, Псалтир та Октоїх. Їх надруковано в Польщі в тридцятих роках нашого ХХ віку.

„Стокгольмське Товариство поширення Євангелії в Росії” видало 1942 р. Новий Завіт й Псалтир перекладу проф. Івана Огієнка.

В складі повної Біблії видала в 1963 р. Католицька Церква й Новий Завіт, перекладу о. Івана Хоменка.

**

Якщо звірити українські переклади Священих Книг, то впаде в око неодноманітність мови. Кожний перекладач відбивав свою особистість, коли підбирав слова й будував речення. Істотности Божого Слова не змінено, звичайно, але нема й однозвучности. Без розбіжностей в словах перекладів ми не зможемо считати навіть і одного розділу зі всього Письма...

Ми, еміграція з України, Божою волею перебуваємо в країнах, де слово й друк не заборонені. Усі ми „вбилися в колодочки”, слава Богу не голодуємо, і в кожного є щось на чорний день. — Так що не в грошах справа. Серед нас є ще тепер люди, що знають добре українську мову, володіють старо-грецькою та гебру і можуть авторитетно, в колективній роботі укласти **ОДНОМАНІТНИЙ** текст Свящ. Письма. Чи не є це Божа воля, щоб ми, православні українці, як колись за часів князя Константина Острозького, не зважаючи на юрисдикційні розходження, зібралися, перевірили тексти поодиноких перекладачів, додали так звані „неканонічні” книги Старого Завіта і

встановили ОДИН, обов'язковий для всіх текст Свящ. Письма одноманітною мовою? Треба видати авторитетну, на подобу церковно-слов'янської Острозької, Біблію. Не можна зволікати з цією справою до „завтра”, — додаймо всіх зусиль зробити це з Божою допомогою „сьогодні”!

(Матеріал для статті зібрано з багатьох джерел).

ДО ЮВІЛЕЙНИХ ДАТ Високопреосвященнішого Владики Михаїла

24 квітня 1975 р. Його Високопреосвященству Архiepіскопові Михаїлові, діючому Первоієрархові Української Греко-Православної Церкви в Канаді, сповнилося 55 років священнослуження. А 10 липня ц.р. Йому сповниться 90 років життя. Незважаючи на свій патріарший вік, Його Високопреосвященство втішається добрим здоров'ям і далі дає активний провід Українській Греко-Православній Церкві в Канаді й Українській Православній Церкві (Автокефальній) в Австралії.

1965 р., з нагоди 80-ліття життя і 45-ліття священства ВПреосв. Архiepіскопа Михаїла, у Торонто був створений спеціальний ювілейний комітет для відмічення тих дат, який, між іншим, видав, за редакцією свящ. Т. Міненка, Ювілейну Книгу на пошану Архiep. Михаїла. У цій книзі поміщено біографію Високопреосвященнішого Ювілята та низку статей-спогадів з його життя й праці. Один з цих спогадів написала бл. п. проф. д-р Наталія Полонська-Василенко — український науковець-історик, а в тім

також і історик Української Православної Церкви. Редакція „Віри й Культури” вважає доцільним зробити свій скромний вклад у відзначення цього річчя ювілейних дат ВПрео. Владики Михаїла шляхом поміщення спогадів проф. Н. Полонської-Василенко на своїх сторінках.

Проф. д-р Н. Полонська-Василенко

Спогади про Владику Михаїла, бувшого Архиєпископа Мюнхенського і Баварського

Я зустрілася вперше з Владикою Михаїлом у 1946 році, коли він був Архиєпископом Мюнхенським і Баварським. У травні 1946 року значна група українців була переселена з табору IPO Карльсфельду біля Мюнхену до табору в мальовничому Міттенвальді, розташованому в передальпійському міжгір'ї, біля велетенського масиву Карвендель. Одночасно до Міттенвальду було переселено українців із табору в Фюссені, і разом у Міттенвальді було біля 3,000 осіб. Відразу після переселення православні українці заходилися пристосовувати відповідні будівлі для церков, які перед тим виконували інші призначення. На початку осені православний храм був вже упорядкований й призначено день на освячення його. Чекали прибуття Архиєпископа Михаїла й місцеві церковні діячі обмірковували всі деталі прийняття почесного гостя. Табір у Міттенвальді лежав на віддалі приблизно 3-х кілометрів від залізничної станції, і цю частину дороги треба було проїхати кінсьми.

Напередодні освячення храму, в суботу, їхала я з Мюнхену до табору. Поїзд з Мюнхену завжди зменшували в Гарміш-Партен-Кірхені, відчеплювали задні вагони й до Міттенвальду приходило 5-6 вагонів. Це робили тому, що від Гарміш-Партен-Кірхену колія йшла крутою горою. Тому завжди останній перегін, приблизно біля години їзди, у вагонах було дуже тісно.

Я сиділа вигідно в одному з перших вагонів, коли побачила в коридорі, біля дверей нашого переділу, високу

статну постать в одязі ченця, з хрестом на грудях. Я встала й запропонувала йому моє місце, а сама вийшла до коридору. Хто він — не знала я, і подумала, що це хтось із ієромонахів, який супроводить Архієпископа Михаїла до Міттенвальду. Велике було моє здивування, коли в церкві, під час Всенічної я пізнала цього скромного ченця: це був сам Владика Михаїл.

Посвячення нашої церкви відбулося з виключною урочистістю. Св. Літургію правив Владика з нашим настоятелем, протоєреєм М. Чернявським (я не пригадую, чи був другий священник) та протодіяконом І. Покотиленком.

Владика промовляв за Всенічною та Літургією. Після Літургії було прийняття в „репрезентативній” залі табору. Під час цієї урочистості. Владика Михаїл вражав своєю лагідністю, сердешністю. Він „завоював” серця не тільки православних, але й серця значної маси греко-католиків, які були на цих урочистостях. Очевидно, тут була не шабльонова урочистість, а щире сердешне ставлення до нього і з того часу не зважаючи на досить довгий шлях, Владика часто відвідував нашу оселю. Владика Архієпископ Михаїл завжди промовляв за Всенічною та Літургією і проповіді його, виголошені тихим, сердешним голосом, доходили до сердець слухачів. Служби, які правив Владика Михаїл, притягали не тільки православних, завжди було багато сусідів греко-католиків.

Літом того ж 1946 року мені довелося зустрітися з Владикою Михаїлом в Мюнхені в інших обставинах — там організувалася Ініціативна Група професорів з П. К. Ковалівим на чолі, яка прагнула заснувати в Мюнхені Богословсько-Педагогічну Академію. До цієї групи належала і я. Куратором майбутньої Академії погодився бути Владика Михаїл. Почалася праця, намічали характер установи, її завдання, пляни, навчання, склад професури. Незабаром виявилось, що заснування такої школи буде на часі, молодь дуже охоче записувалася до неї. Було чимало юнаків, які прагнули прийняти священство. Були й молоді священники, які не мали спеціальної освіти. Було багато дівчат, які закінчили школу в Україні й хотіли

поповнити свою освіту, щоб бути вчителями. Владика Михайл у першому Бюлетені Академії писав так:

„... Як тільки після довгих років безрелігійного виховання з'явилася перша можливість, то ДУХ Божий осінив такою силою; що від безбожництва лишилися тільки спомини. Релігійність нашого народу лежить поза умовами життя. Хоч би які обставини склалися для нього, вияв його Духа позначається найперше в піднесенні слави Божові. Де зібралося два або три, — там бажання мати місце для молитви. Тому не дивно, що, опинившись на чужині, здавалося б у безпорадному стані, наші люди будують величні храми, як, наприклад, у Міттенвальді, в Шлясгаймі (Баварія) та інш. Не дивно також, що наш нарід, в особі найкращої своєї професури і Архипастиря побажав мати й тут свою найвищу духовну школу — Богословсько-Педагогічну Академію. Це не є якийсь новотвір. Ні, це наша свята традиція. Це — обличчя наших стремлень, наших змагань, до пізнання істини. Тому нема нічого дивного, що з такою зацікавленістю наша людність від верху до низу зустріла вістку про заснування на еміграції найвищої духовної школи нашої Святої Церкви”.¹⁾

Слово Владика Михайла справдилося. 24 серпня 1946 року Богословсько-Педагогічна Академія дістала благословення Священного Синоду УАПЦ, а 17 листопада того ж року відбулося урочисте відкриття її. Владика Михайл звернувся до присутніх зі зворушливим словом. Він звертав увагу на „поворот до Христа тут, в Німеччині, а особливо в Баварії”, де в кожній українській оселі є церква. Звернувся він до професорського персоналу з такими словами: „наукових богословсько-освічених сил у нас не багато, щоб могли вони свої знання передавати безпосередньо широким масам українського суспільства”. Для того „потрібний могутній „рупор” і таким рупором є вища Богословсько-Педагогічна Академія... Тих наукових сил залишилося не багато, але їх є така кількість, що вповні можуть обсадити Високу Богословську Школу”.

1) УАПЦ. Бюлетень Богословсько-Педагогічної Академії. Баварія, 1946, ч. 1, стор. 1—2.

Але треба, щоб оці вчені усвідомили свій обов'язок передати свої знання меншим братам. „Ви знаєте, що збоку ніхто нам не допоможе, коли ми самі нічого не станемо робити для свого народу”. Владика закликав вчених, які не взяли участі в організації Академії, приєднатися до неї. Закликав українські громадські установи допомагати їй матеріально. До представників високих німецьких шкіл звертався Владика з проханням прийняти Богословську Академію як „сестру в розвитку наук Високого і Прекрасного на благо нашого народу і всього людства”.²⁾

Почалася напружена робота. Спочатку Академія не мала коштів — тільки 3,000, що дав Синод, що в повоєнній Німеччині була малою сумою. Не мала приміщення — вона містилася у притворі Св. Покровської Церкви УАПЦ при Дахауерштрассе ч. 9, в Мюнхені.

Минуло пів року, і в травні 1947 року Владика Михайл, під час акту іматрикуляції (роздача матрикул студентам) звернувся з таким словом: „Наша Академія в недолі зародилася, в муках почала свою працю і тепер живе, переборюючи злидні, перемагає труднощі, і дедалі міцніше стає на ноги, збираючи свої українські богословські сили. Отже, твердо прямуймо до наміченої мети. Найцінніше те, що здобувається тяжкою працею в труднощах. Чим тяжча боротьба, тим краща перемога”... „А ця перемога буде. Наш нарід не може залишитися без високої освіти”.³⁾

Владика Михайл був правий. Внаслідок впертої, тяжкої праці і Куратора, і Ректора, проф. П. Коваліва, за перший рік існування Академія дістала помешкання на Вільгельмштрассе. До нього треба було докласти багато коштів та праці. Не було даху, вікон. Але за рік все було приведено до порядку, в помешканні була домовна церква, були залі для зібрань та лекцій. А головне — Академія мала понад 100 студентів. Із різних джерел ішли пожертви на Академію, які за перший рік досягли 50,000 нім. марок. Академія почала друкувати лекції, збирати бібліотеку.

У день святкування 5-ліття Архипастирської діяльнос-

²⁾ Там же, Баварія, 1946, ч. 2, стор. 10—11.

³⁾ Там же, 1947, ч. 3, стор. 3—10.

ти Владики Михаїла, Ректор Академії, проф. П. Ковалів, зупинившись на різних етапах пастирської діяльності Владики Михаїла, сказав так:

„Вінцем наполегливої праці Владики було створення Богословсько-Педагогічної Академії, цієї першої і єдиної високої духовної школи на еміграції, цього вогнища богословської науки, що має виховати нових провідників Божого Солва, наставників віри й добра. Як Куратор Академії, Владика Михаїл приклав багато сил і енергії для розбудови цього високого учбового закладу духовної освіти, сприяв підвищенню його праці, піднесенню якості навчання” . . . „Численні привітання в день ювілею . . . розкрили безмірну любов усього громадянства до свого Архипастира”.⁴⁾

Цей день збігся з днем річного ювілею Богословської Академії та днем її Патрона, Архистратига Михаїла.

Професор І. Замша, який вів фінансове господарство Богословсько-Педагогічної Академії, робив такі підсумки першого року існування Академії: з одного боку — „Наполегливість, безкорисна і віддана праця та любов згуртованого професорського колективу, за підтримкою Св. Синоду, з другого — байдуже і навіть вороже ставлення значної частини українського громадянства в справі переборення матеріальних труднощів. Але праця Академії провадилася, творилися найцінніші людські скарби — підготовлялися освічені богослови й педагоги; цією дорогою повели працю Ректор проф. П. Ковалів і Кураторія Академії на чолі з Куратором, Архiepіскопом Михаїлом”.⁵⁾

Проте, як дорога була для Владики Михаїла Академія, свідчать його слова. Згадуючи вислів Патерика Печерського з листа єпископа Симона — „Я б бажав стричати хворостою, аби на городі Києво-Печерського монастиря”, — Владика казав, що він „бажав би все зробити, аби наша Висока Богословська школа й на чужині стала тим розсадником Богознання, як вона була в Києві”.⁶⁾

⁴⁾ Там же, 1947 р., ч. 4, стор. 6.

⁵⁾ Там же, ч. 4, стор. 27; 29.

⁶⁾ Там же, ч. 4, стор. 16.

Але в оптимістичних промовах Куратората та Ректора почала відчуватися тривога за майбутнє Академії: вже з'явилася думка про перенесення Академії до іншої країни — невідомо до якої.

Переїзд Владики Михаїла до Бельгії поклав край цьому, такому важливому, такому барвистому етапові його життя. Але вся діяльність Владики, як Куратора, його промови, його щирість та тепло, яке він увесь час давав молодій Академії, дають надзвичайно цінний матеріал для характеристики його, як Архипастира та вченого.

На закінчення я хочу навести мало кому відому маленьку рису з життя Владики. Коли Владика перебував вже в Бельгії, в Міттенвальді були свіжі спогади про нього. Паніматка, Клавдія Михайлівна, дружина настоятеля о. М. Чернявського, дуже любила дітей. Вона згуртувала маленьких дітей, привчила їх регулярно відвідувати церкву, а протодиякон І. Покотиленко організував з них хор, який співав „на клиросі”. Як, з цієї ініціативи це почалося — я не знаю, але цей гурток почав писати Владиці листи. Писала, властиво, пані-матка, але діти брали активну участь — висловлювали свої побажання, вносили корективи — і до Владики йшли „соборні послання” дітей з Міттенвальду. Але важливе те, що Владика відповідав на ці дитячі листи: він хвалив Гриця, робив зауваження Івасикові, давав індивідуальні поради й загальні повчення. Діти ходили щасливі, пишалися цими листами. Не знаю, скільки їх було, але я пригадала цей епізод, щоб підкреслити, скільки лагідности, любови було в душі Владики, якщо від своїх складних справ він міг одірвати час на листування з цими хлопчиками та дівчатками.

Незабаром закінчилося „міттенвальдське” життя. Мешканці його пороз'їжджалися по різних країнах, і діти, як пташки розлетілися з батьками. У нових країнах, у новому оточенні забули вони Міттенвальд, але я певна, що від цього „листування” з Владикою щось збереглося в їхніх серцях...

Владина Андрей

(У 50-ліття пастирського служення)

Преосв. Владика Єпископ Андрей (Метюк) народився в Тереміні, Грубешівщина, на Холмщині, західня Україна, 3 січня 1898 р. сином Андрея і Юлії з дому Абрам, і йому було дано хресне ймення Григорій.

По закінченні православної Віленської Духовної Семінарії він вступив на Православний Богословський Факультет Варшавського університету, що його закінчив з ступенем Магістра Богословія.

На диякона висвячений 8/21 вересня 1924 р., а на священника рукоположив його митрополит Діонісій (Валєдинський) — первоієрарх Православної Церкви в Польщі в Митрополитальному соборі Св. Марії Магдалини в Варшаві в день Воздвиження Чесного Хреста — 14/27 вересня 1924 року. Священи́че служення відбував у Холмсько-Підляській єпархії: у Носівській парафії і Грубешеві,

де займав відповідальні становища в 1924-41 р.р. Як настоятель Носівської парафії одночасно був він адміністратором Жеротинської парафії.

Почавши з набедрення, що його нагородив ним митрополит Діонисій 1925 р., по 1945 рік о. Григорій Метюк був удостоєний усіма священничими нагородами, цебто з саном протопресвітера включно, наданим йому ухвалою Собору Єпископів Православної Церкви в Генеральному Губернаторстві (бувша Польська держава) 1945 р., і акт надання йому цього сану звершив Владика Митрополит Іларіон — Архієпископ Холмсько-Підляський.

Усі ці нагороди о. Григорій отримав за своє пастирське служення своєму українському народові в його Православній Церкві на землях Холмщини й Підляшшя; як многострадальний був і досі є український народ на цих землях і як мученицькою була і досі є там його предківська Православна Церква, так само й тернистий шлях там був українського православного священника. І що більш відповідальне становище український священник займав, що більше була видною його праця і він сам, то більше ударів судилося йому витерпіти.

До таких належав і о. Григорій Метюк, а вже особливо з того часу, коли він був покликаний за чергою на ряд відповідальних становищ у Церкві: член Місійного Комітету Біло-Підляської округи (від 1929 р.), окружний місіонер згаданої округи (від 1931 р.), голова Місійного Комітету цієї ж округи (1932-35 рр.), і там таки: заступник декана (від 1930 р.), декан (від 1935 р.), а в 1935-1941 рр. настоятель собору Успіння Божої Матері в Грубешеві, декан (благочинний) Грубешівської округи і голова Місійного Повітового Комітету.

Митрополит Діонисій, первоієрарх Православної Церкви в Польщі, в присланому о. Григорієві Архипастирському Благословенні (що було другою з черги нагородою для о. Григорія) особливо підкреслив його працю при духовному „заспокоєнні **Заболотської парафії, Більського повіту**”.

Коли сповнилося 10 років священничого служення о.

Григорія, Український Центральний Комітет у Тересполі листом, датованим 27 вересня 1934 року, висловив йому, тоді вже як благочинному Біло-Підляської округи, таке признание:

„Нехай же Небесний Творець і в майбутньому покреує Вашу духовну працю для добра Церкви й українського народу, для співжиття всіх, для згоди й зрозуміння пастирів і віруючих”.

Постійно зростаючи переслідування польською владою Православної Церкви на Холмщині й Підляшші вкінці вибухло стихією нищення православних церков на тих землях з весною 1938 р. Найсильніші удари переслідування почали падати на провідних священників, а в тому й на о. Григорія Метюка.

Як мужньо зустрів о. Григорій ці удари — свідчить з того часу признание, дане йому первоієрархом Церкви, митрополитом Діонісієм, який 23 липня 1938 р. письмом (ч. 1621) так оцінив священничу стійкість о. Григорія під ударами переслідування:

„Віддячуючись за відмінно-шире служення Божій Церкві, нагороджую Ваше Високопреподобіє ПАЛИЦЕЮ, і благословляю Вам возложити її на себе”.

Літом 1938 р. — це був час грози й жаху на Холмщині й Підляшші; православних українців масово тероризували, українські православні церкви обертали в руїну, над священниками знущалися й насильно виселяли. Тверду стійкість українського духовенства у православній вірі влада вважала за „нелояльність до польської держави”. Як подавав найбільший український щоденник — львівське „Діло” (за 15 липня 1938 року), польське міністерство внутрішніх справ ставило **„як приклад нелояльності православного духовенства — справу о. декана Метюка з Грубешова”**, — і „Діло” інформує, як тяжко о. Григорія Метюка польська влада покарала за безстрашне виконання своїх душпастирських обов’язків у найбільшому розгарі мучеництва Православної Церкви на Холмщині й Підляшші.

Це мучеництво мало також трагічні наслідки й для родини о. Григорія. В „Інформації для преси Пресового Відділу при Духовній Консисторії в Холмі” ч. 4 (149) 6 лютого 1944 р. визначний український патріот і провідний холмсько-підляський діяч, б. посол до польського парламенту, Семен Любарський, так свідчив про бл. п. дружину о. Григорія Людмилу Степанівну:

„Вірна у всьому своєму мужеві, що мужньо боронив Св. Православної Віри, перетерпіла разом з ним тягар польських переслідувань, що особливо посилились в 1939 році та які були також скеровані на особу її чоловіка, якого нарешті усунено зі становища Настоятеля й Декана Грубешівського, а ще перед тим зорганізовано напад на парафіяльне помешкання... Під впливом всіх цих переживань Людмила Степанівна у жовтні місяці 1939 року тяжко стала хорувати на серце... Удар наступив дня 16-го січня” (1944 р., у Холмі).

По упокоєнні дружини — паніматки бл. п. Людмили Степанівни, доньки митрофорного протоєрея Стефана Грушко 16. 1. 1944 р. в Холмі, повдовілий о. Григорій залишився з донечкою Лідією (пізніше — дружина Р. Шульгина).

У праці для свого народу о. Григорій не обмежувався самою церковною ділянкою, — він присвятився також праці на громадській ниві — брав провідну діяльну участь у національному пробудженні й розвитку Холмщини й Підляшшя. Ось приклади цієї його діяльності: він був членом-основоположником Українського Союзу Кооператив „ПРОБОЄМ” у Грубешеві, членом його надзірної ради, головою Українського Комітету в Грубешеві, головою Церковної Секції, членом секції допомоги бідним учням, членом надзірної Ради Українського Банку в Холмі, і т.д.

Отець Григорій одночасно розвивав широку релігійно-виховну працю на ниві шкільництва на Холмщині й Підляшші, і був: законовчителем нижчих шкіл, а також середніх, як ось в учительській семінарії в Лісній на Підляшші (1927-35), візитатором науки релігії в нижчих і середніх школах Біло-Підляської округи (1932-35), законо-

вчителем Грубешівської гімназії (1935-39), законовчителем середніх загальних і фахових шкіл (1935-41), професором Холмської Духовної Семинарії (1943-45), заступником ректора, а згодом — ректором Холмської Духовної Семинарії.

Під час 2-ої світової війни була під проводом Владики Митрополита Іларіона відновлена Холмсько-Підляська архієпархія (1941-45 рр.). І зараз таки з перших років її відновлення українське православне духовенство виділяє з-поміж себе найвидатніших священників на помічників Владиці Іларіонові — Архієпископові Холмсько-Підляському, який незабаром був Собором Єпископів нагороджений почесним саном обласного Митрополита. Духovenство разом з тим пригадує собі тих своїх найвидатніших священників, які ще недавно, перед війною, були польською владою найбільш переслідувані й непохитно вистояли на своїх постах в Православній Церкві під Польщею в часи найбільшого гоніння проти Православної Церкви в поверсальській Речипосполитій. Отже очі духовенства звернулися й на о. Григорія, як на одного з перших переслідуваних, пам'ятаючи його заслуги для українського народу і його Церкви. І тому то духовенство Грубешівщини на соборчику 22 серпня 1941 р., числом 26 священників, 1 диякона і 5 дяків, звернулися до Владики Іларіона з проханням нагородити о. прот. Григорія Метюка митрою „**за його труд і працю на користь Церкви й українського народу**”. Це прохання підписали всі учасники соборчика, а в тому числі такі відомі священники, як: прот. Миколай Квасницький, о. Миколай Широцький, о. Іл. Туржанський, архимандрит Афанасій Мартос і всі інші. Це прохання було разом і моральною рекомендацією духовенства для о. Григорія на адресу Владики Іларіона, який ще того таки, 1941-го року, покинув о. Григорія на відповідальні становища в Церкві.

І коли о. Григорій готовився до виїзду в Холм на нове становище, то в серпні 1941 р. українська православна Грубешівщина, будиши свідком церковно-української праці о. Григорія і його терпіння під польським переслідуван-

ням від початку до кінця (1939 р.), прислала до нього 100 своїх найкращих духовних і світських представників попросити його й скласти йому від народу подяку. Ось приклади висловів з адреси о. Григорієві, підписаної цією сотнею представників:

„Любий наш Пастире, Чистий Серцем, Отче Григорію! Ти сьогодні нас покидаєш. Нам сумно. Навіть личка маленьких діточок спливають рясними сльозами, дивлячись на свого Дорогого Пастиря, що так часто обдарював їх подарунками. За шість літ перебування з нами ми перенесли з Тобою багато радісних, але й сумних днів... Який великий вияв релігійного почуття розкрився тоді в людей цього нашого повіту... Все це було Твоїм ділом, Дорогий Отче Григорію, й тільки це дало нашим людям можливість перенести переслідування 1938-39 років. Не в силі описати всіх терпінь і знущань над нашим православним народом, що зараз було й Твоїм терпінням, наш Оборонче й Заступнику.

„Коли почали розбирати наші Церкви та гнати силоміць людей до костелів, усі кинулися до Тебе. Ти єдиний узяв на Себе оборону свого народу, ми всі це добре пам'ятаємо. Ти не дивився на гнет адміністрації ні на інші перешкоди, Ти один з вірою в Бога стояв на сторожі правди, порушив власті Воевідства, Директорів, Міністерства, не лякаючись Картузької Берези...

Радуйся й веселися, Отче Григорію, бо мзда Тобі від Бога буде многа. Ти виявив в Собі великого борця за віру й свій український холмський народ, що щораз більше надії покладає на Тебе. Тепер, коли війна минула, Ти знову став на чоло народу, давши йому ті напрямні, котрим він іде в нові історичні часи. Не дивно, що такого народнього героя, як наш Дорогий Настоятель Магістер Протоєрей Мригорій Метюк зобачив наш Владика Іларіон, на долю якого випало також тяжке завдання, і він кличе Тебе до помочі в керуванні трудною релігійною працею, а також національної майбутности Холмського й Підляського країв”.

Ось так прощала Грубешівщина о. Григорія, коли він відходив на нове становище в Холм, де в 1941-45 рр. займав такі пости під проводом Митрополита Іларіона: член Холмсько-Підляської Духовної Консисторії, голова Ділового Комітету відновлення Холмсько-Підляського катедрального собору, член Архиєрейської Ради, член Єпархіяльного Суду, а в 1944-45 рр. голова Духовної Консисторії, одночасно ж професор (1943-45) і заступник ректора, а також ректор Холмської Духовної Семинарії (1944-45).

Рік 1945-ий, — воєнна евакуація з-під самого фронту, і скитальча доля судила опинитися в далекій Швейцарії (від квітня 1945 по квітень 1948). І тут, поряд невсипущої місійно-душпастирської праці серед українських православних скитальців у багатьох місцевостях, о. Григорій ще знаходить час на здійснення своїх постійних мрій про науково-богословську працю, і два роки студіює в Бернському університеті, щоб основно познайомитися з тими найновішими здобутками в теологічній науці, від яких на шість років (1939-1945) відірвала була його війна.

У Канаду о. Григорій приїхав 2 травня 1948 р., і від 5-го травня 1948 р. по 31 серпня 1958 р. був настоятелем Собору Св. Покрови в Вінніпезі. Після приїзду в Канаду перш за все проходить у Манітобському університеті курс англійської мови для курсантів з академічною освітою, а 1 червня 1956 р. стає громадянином Канади.

Року 1952-го був запрошений на становище професора Колегії Св. Андрея в Вінніпезі, і тут був настоятелем і продеканом Богословського Факультету (деканом був Митрополит Іларіон), а також секретарем Професорської Ради. Секретарем Консисторії Української Греко-Православної Церкви в Канаді був у 1952-55 рр., заступником голови Президії Консисторії УГПЦК в 1955-58 рр., адміністратором Західньої Єпархії номінований 1 вересня 1958 р., на становище настоятеля Катедри Св. Івана в Едмонтоні призначений 1 жовтня 1958 р. Повна Консисторія УГПЦК

під проводом Митрополита Іларіона й з участю Архієпископа Михаїла в грудні 1957 р. одноголосно постановила від себе запропонувати запланованому тоді Надзвичайному Соборові УГПЦК кандидатуру о. Протопресвітера Григорія Метюка на єпископа.

Чернецтво (монаший постриг) о. Григорій прийняв під іменем Андрея 11 квітня 1959 р. в Катедрі Св. Івана в Едмонтоні. Чин Постригу звершив Митрополит Іларіон, і він же возвів ченця о. Андрея (Метюка) в сан архимандрита 12 квітня 1959 р. під час Митрополичої Служби Божої в Катедрі Св. Івана Хрестителя в Едмонтоні.

Крім служення Українській Православній Церкві і зокрема — праці на ниві православної богословської освіти, яку він постійно прищеплює молодшим поколінням на ниві шкільництва, в Комісії перекладів Богослужбових книг УГПЦК, в наукових розвідках тощо, — Владика Андрей (Метюк) з самих початків своєї душпастирської праці з часів його першої парафії — Носківської, Підляського повіту, від 14 вересня 1924 р., де почав, як другий настоятель, — завжди й загально відомий своєю гуманністю.

В Едмонтоні 4 липня 1959 року відбувся Надзвичайний Собор Української Греко-Православної Церкви в Канаді, в діяннях якого найважливішою справою була потреба обрання кандидата на третього єпископа цієї Церкви. Собор одностайним рішенням обрав кандидатом о. Архимандрита Андрея (в мирі Григорія Метюка). Хіротонію йому звершили на другий день (5 липня 1959 р.) там таки, в соборі Св. Івана в Едмонтоні, Первоієрарх Української Греко-Православної Церкви в Канаді Блаженніший Митрополит Іларіон і Високопреосвященніший Владика Михаїл — Архієпископ Торонтонський і Східньої Канади.

Року 1964-го, коли сповнилося було 40 років з дня рукоположення його в сан священника, він отримав від Блаженнішого Митрополита Іларіона таке привітання:

УКРАЇНЬКА ГРЕКО-ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В КАНАДІ

✠ ІЛАРІОН,
Митрополит Вінніпегу і всієї Канади

21-го вересня, 1964.

Його Високопреосвященству,
Високопреосвященнішому АНДРЕЮ,
Архієпископові Едмонтону і Західньої Єпархії,
в Едмонтоні, Алберта.

Дорогий мій Владико!

Сорок років тому, року 1924-го відбулася в Вашому житті велика і велична подія, — Ви стали слугою Божим, Священиком Господа Бога нашого.

І далі Ви стали ревно орати Ниву Божу і сіяти Його добірне зерно на своїй нещасливій Батьківщині. Ви чесно служили їй, терплячи від чужаків наруги та переслідування.

Коли я 10-го жовтня 1940-го року став Архієпископом, то Господь наказав мені служити Йому на Холмщині. І тут я стрівся з Вами, і я покликав Вас до своєї Консistorії допомагати мені в моїй неймовірно тяжкій праці. Я на Холмщині падав під тягою свого Хреста, — і Ви завжди допомагали мені нести цього Холмського Голготського Хреста!...

А 18-го липня 1944-го року я змушений був піти з Холмщини на вигнання, вигнання тяжке і болюче, — і Ви не позоставили мене, старого й самотного, але пішли зо мною на вигнання, і ділили колючі мої терня.

А 18-го вересня 1947-го року я переїхав до Канади, а в травні 1948-го року Ви прибули до мене в Вінніпегу, і ми знову стали працювати спільно на Ниві Христовій.

І оце вже в Канаді 17 літ ми працюємо разом, і при всяких обставинах — і добрих і тяжких, — ми служимо Богові разом, і Ви ніколи, з 1940-го року, не перестали бути мені сином, сином відданим і рідним.

Ваша віддана праця своєму Українському Народові разом з Митрополитом і при боці Його дала великі і плідні наслідки.

А 5 років тому я покликав Вас через Церковний Собор на Архієпископію Едмонтонську, і Ви достойно несе-те Архієпископського Хреста Західньої Єпархії, ревно служачи Богові і Його Народові.

Ви мій учень по Варшавському Університеті, а Господь поставив Вас ще й сином моїм по житті і праці.

У день Вашого 40-ліття духовного служіння я щиро вітаю Вас, як Первоіерарх Української Греко-Православної Церкви в Канаді, і як батько обіймаю й цілую Вас!

Благаю Милосердного Господа, щоб подав Вам віку довгого, а здоров'я міцного, і щоб Ви віковічно були Великому Богові милим!

З гарячою любов'ю у Христі

† ІЛАРІОН,

Митрополит Вінніпегу і всієї Канади.

— — —

Року 1974-го сповнилося 50-ліття пастирського служення Владики Андрея — Архієпископа Едмонтонського й Західньої Канади. Православні українці відзначили цю дату ювілейними урочистостями в Едмонтоні в днях 15, 16, 17 листопада (1974 р.). Ювілей був пов'язаний з одночасним Єпархіяльним З'їздом Західньої Канади.

На ювілейній урочистості 15 листопада були прочитані привіти від Владики Михайла — Діючого Первоіерарха Української Греко-Православної Церкви в Канаді, Президії Консисторії, Первоіерарха Української Православної Церкви в США й Української Автокефальної Православної Церкви в Західній Європі Владики Митрополита Мстислава, Владики Єпископа Миколая (Мацюкевича) з Білоруської Православної Церкви, Централі Союзу Українців Самостійників, Владики Константина (Багана) з Чикаго, Владики Ніла (Саварина) — Єпископа української католицької Едмонтонської Єпархії, Централі Комітету Українців Канади, Колегії Св. Андрея в Вінніпезі, Проводу Українського Державного Центру, Союзу Українок Канади, льєтенанта-губернатора й прем'єра Альберти, сенатора Павла Юзика і від багатьох інших. На окрему увагу тут заслуговує той факт, що ювілейне привітання було прислано з Холмщини — від православних українців.

Нижче подаємо повний текст Ювілейного Привітання від Владики Михайла:

**УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА
В КАНАДІ
СХІДНЯ ЕПАРХІЯ**

† МИХАІЛ
Архієпископ Торонто — Онтаріо

С л а в а Б о г у

**ПЕРВОІЄРАРШЕ МИТРОПОЛИЧЕ ВІДЗНАЧЕННЯ
З НАГОДИ ЮВІЛЕЮ**

Во Ім'я Отця і Сина і Святого Духа.

На славу Пастиреначальника Господа нашого Ісуса Христа, в Імені Собору Єпископів Української Г-Православної Церкви в Канаді та всіх Вірних її **ВІДЗНАЧАЄМО** ювілей 50-ліття Священничого і пізніше Архидієцесійського служення Високопреосвященного Архидієцеса АНДРЕЯ, Предстоятеля м. Едмонтону і Західньої Єпархії в Рідній Православній Церкві. Поздоровляємо Його з цим Золотим ювілеєм і молитовно просимо у Господа Йому здоров'я та Божої помочі в дальшому Архидієцесійському служенню та керівництву Паствою.

Дорогий Високопреосвященніший ВЛАДИКО!

Пастиренальник Господь наш 50 років тому покликав Вас на Священниче служення в св. Церкві Його і Ви виправдали Христове доручення і на становищі Ієрея Божого і Пастиря Христового стада — синів і дочок українського народу. Церква Христова оцінювала Ваші труди і підносила Вас все вище і вище Ієрейських Заслуг до найвищого ступеня. А нарешті Господу угодного було поставити Вас Архидієцем Архидієцесії Архидієцесіопом. Велика Вам честь. Але ще більша відповідальність. Бо коли кожний Ієрей, за словом Апостола Павла, відповідальний за душі дорученої йому пастви, то Архидієцесій відповідальний і за душі доручених йому Священників. Тож молимо Господа і тут виправдати Його доручення.

**З Ласки Божої Голова св. Собору Єпископів
ПЕРВОІЄРАРХ,**

Діючий Митрополит Архидієцесіоп

† МИХАІЛ

Владика-Ювілят у своєму кінцевому слові на цій урочистості (15 листопада 1974 р.) сказав:

„Серце моє переповнене глибокою радістю з приводу слів признання й підтримки, що їх висловлено ось тут, на цьому бенкеті, 50-ліття мого Священства. Як кожна, так і моя праця не була легкою — зокрема на Рідних Землях багатострадалної Холмщини, яка під час польського панування зазнала так багато терпінь та різних утисків. А коли терпів переслідування український православний народ, нищення наших церков, змушування до римо-католицизму та різні обмеження релігійно-національного утиску, то в цих терпіннях був і я, як їх пастир на різних становищах служення Богові й українському народові. Але всі труднощі пастирського служення я перемагав силою Божої Волі... Українська Православна Церква в Канаді користується з повної свободи. І тільки від нас залежить використання всіх тих можливостей для добра нашої Святої Церкви й українського народу для плекання й збереження його церковно-релігійних і культурно-національних скарбів. І я, Божим повелінням опинившись на вільних землях свободоловної Канади, користався і користаюся як-найбільше у своїй пастирській і архиєпископській праці з тих усіх можливостей, що їх дає правдива християнська свобода, щоб якнайбільше послужити своєму українському народові та його Святій Православній Церкві, пам'ятаючи, що така праця є одночасно збагаченням загально-канадської духової скарбниці...

Благодать СВЯЩЕНСТВА, возведена на мене, як Священника, Митрополитом ДІОНИСІЕМ, який благодать Архирейства отримав від Антіохійського Патріярха ГРИГОРІЯ VII в славній Почаївській Лаврі Успіння Пресвятої Богородиці на Волині в 1913 році, та Митрополитом ІЛАРІОНОМ, як Архирея, була і є тою силою, що зміцнювала мене в відповідальній Апостольській праці Богові на славу, а українському народові на спасіння. І я дякую Господеві, що покликав мене до цього найвищого служення на землі, наслідки якого сягають до вічності, та що ця благодать дала мені силу, щоб я дотримався тих обітів, тих приречень, які зложив при моїх свяченнях.

Висловлюючи ці мої думки, відчуваю незмірну милість Божу. на мені виявлену, а одночасно найглибшу в Христі радість, що „благодать ЙОГО, що в мені, не даремна була” (1 Кор. 15, 10), а тому моя муравинна праця знаходить признання й добрий відгук.

Я далекий від того, щоб переоцінювати свої скромні осяги на моєму життєвому шляху. Але, коли говорю про це, то тільки тому, що до того мене спонукано цим бенкетом і тими признаннями ось тут, як також у Ванкувері, 1 вересня, з нагоди Золотого Ювілею мого Священства, висловлені словами й листами — привітання . . .”

— — —

Владика-Ювілянт вперше сказав дещо про себе на англомовному форумі Канади під час телевізійного інтерв'ю (17 листопада 1974 р.), що було передане разом з фрагментами Архиерейської Служби Божої, що була — з нагоди Ювілею — відслужена Ювілятом в соборі Св. Івана 17 листопада 1974 р.

Місцевий щоденник “Edmonton Journal” у числі за 18 листопада 1974 р., з нагоди 50-ліття Пастирського Служення Високопреосвященнішого Архиепископа Андрея коротко, але змістовно поінформував своїх читачів про різні аспекти життя й праці Владики Ювілята, не поминувши при цьому згадки і про його доньку-одиначку, пані Лідію Шульгину й його четверо внучат.

Згадав він, що Владика Архиепископ володіє п'ятьма мовами — українською, англійською, російською, польською й німецькою. Дав огляд його академічних студій, почавши з Варшавського університету, який Владика Андрей закінчив зо ступенем магістра православного богослов'я.

Цей же щоденник в окремому репортажі поінформував про погляд Владики Андрея на екуменізм, згадавши при цьому відому його богословську працю (двомовну: по-українському й по-англійському) п.н. „Від Єрусалиму починаючи” (видану 1967 року), в якій Владика Андрей обґрунтовано висловив свій погляд на рух екуменізму. Звернувши особливу увагу на той факт, що різні християнські віроісповідання вкладають у слово „екуменізм” різний зміст, Владика Андрей підкреслив той факт, що Християнство походить з Єрусалиму, і що там є початок Церкви Христової Вселенської, Головою якої є Христос. У цій же праці Владика Андрей особливо підкреслив, що перед-

умов для екуменізму бути не може так довго, як довго Архирей Римський (папа) не зрікається сформульованих догматично претенсій на непомильність у справах віри й моралі та на першинство (примат) у Церкві Христовій.

На дальший пастирський шлях Преосв. Владику Андрея можна провозжати такими словами, як його (тоді ще о. Григорія) в 1941 р. провозжали парафіяни на Грубешівщині на служення при Проводі Церкви в Холмі, — вони казали просто, але щиро:

„Іди, наш Отче... віддай свій труд і своє вміння жити з людьми!...”

Юрій Мулик-Луцик

ДЖЕРЕЛЬНИЙ МАТЕРІАЛ

- ¹ Щоденник „Діло” за 15 липня 1938 р. Львів. (Інтерпеляція послів-українців у польському Сеймі [в палаті послів] у справі покарання о. Г. Метюка польською владою за те, що він став в обороні переслідуваної Православної Церкви).
 - ² Інформації для преси Пресового Відділу Духовної Консисторії в Холмі, ч. 4 (140), випуск за 6 лютого 1944 р.
 - ³ Юрій Мулик-Луцик, Преосв. Єпископ Андрей. („Вісник”, число за 1 серпня 1959 р., Вінніпег).
 - ⁴ Edmonton Journal, Nov. 18, 1974.
 - ⁵ К. М. Теличко, Величавє святкування 50-літнього Ювілею Пастирського Служення Високопреосвященнішого Владики Андрея — Архiepіскопа Едмонтону і Західньої Епархії УГПЦеркви в Канаді. („Український Голос”, число за 22 січня 1975 р. Вінніпег).
 - ⁶ Величавє святкування Ювілею 50-ліття Пастирського Служіння Високопреосвященнішого Андрея — Архiepіскопа Едмонтону і Західньої Канади. („Вісник”, число за 1 січня 1975 р. Вінніпег).
 - ⁷ Журн. „Віра й Культура”, ч. 10 - 11, 1959, Вінніпег.
 - ⁸ Проф. Г. Олексин, З мучеництва Холмщини і Підляшшя. Календар „Рідна Нива” на 1958. Вінніпег.
-

З М І С Т

	Стор.
1. Митр. Іларіон — Нове культурне огнище	1
2. Українське Наукове Православне Товариство	2
3. Прот. С. Ярмусь — Проблема дефініції основної сутности Православія	6
4. Митр. прот. М. Овчаренко — Розуміння Біблії	18
5. Д. Петрівський — Духовні школи в Полтаві, хори та їхні диригенти	28
6. Проф. д-р Ю. Мулик-Луцик — „Релігія” без релігії	35
7. Два історичні документи А. Солженіцина	41
8. Н. Фурсенко — Про книги Священного Письма	49
9. До ювілейних дат Високопреосвященнішого Владика Михайла	76
10. Проф. д-р Н. Полонська-Василенко — Спогади про Владика Михайла	77
11. Проф. д-р Ю. Мулик-Луцик — Владика Андрей	83

